TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

Fakulta textilní

Kód : 382/07

Katedra technologie a řízení konfekční výroby v Prostějově

ZÁVĚREČNÁ BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

ANALÝZA A VÝROBA KRAJEK V MINULOSTI A DNES

ANALYSIS AND PRODUCTION OF TEXTILE LACES IN HISTORY AND PRESENT TIME

Autor bakalářské práce: **Pavla Kudrfalcová**

Vedoucí bakalářské práce: **Ing. Marta Smékalová**

Rozsah práce: 45

Počet příloh: 3

Obrázky: 18

ANOTACE

Téma: Analýza a výroba krajek v minulosti a současnosti

Tato práce se zabývá použitím krajky v minulosti a v současné módě, krajkářskými technikami a analýzou materiálů použitých na krajky.
Zkoumá uplatnění a význam krajky pro oděvní výrobky a provádí vyhodnocení současných oděvních výrobků s použitím krajky.

REVIEW

Topic:Analysis and production of textile laces in history and prezent time

This essay consider of history of lace aswell as its using in current clothes industry ,the techniques and the analysis of material used for lace.
It awell examines use and importace of lace in clothes industry and its interpretation of it as used in clothes industry.

KLÍČOVÁ SLOVA :

krajka – LACE
vlákna- FIBRES
techniky – TECHNIQUES
produkty – PRODUCTS
vývoj - DEVELOPMENT

PROHLÁŠENÍ

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 o právu autorském, zejména § 60 (školní dílo).

Beru na vědomí, že TUL má právo na uzavření licenční smlouvy o užití mé BP a prohlašuji, že souhlasím s případným užitím mé bakalářské práce (prodej, zapůjčení, apod.).

Jsem si vědoma toho, že užít své bakalářské práce či poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem TUL, která má právo ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, vynaložených univerzitou na vytvoření díla (až do jejich skutečné výše).

Souhlasím, že moje bakalářská práce bude po pěti letech vrácena na níže uvedenou adresu, v případě nedoručitelnosti skartována.

V Prostějově …….

Dne 30.4. 2007

Pavla Kudrfalcová
Přátelství 1302
Hranice na Moravě
753 01

MÍSTOPŘÍSEŽNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem svou závěrečnou práci zpracovala samostatně s použitím uvedené literatury pod vedením vedoucího bakalářské práce.

V Prostějově …….

Dne 30.4. 2007 Pavla Kudrfalcová

OBSAH:

1 ÚVOD……3

2 HISTORIE A VÝVOJ KRAJKY……4
2.1 POČÁTKY KRAJKÁŘSTVÍ....6
2.2 ZÁPADNÍ EVROPA....6
2.3 VÝCHODNÍ EVROPA....6
2.4 KRAJKÁŘSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH....7

3 TECHNOLOGIE VÝROBY KRAJKY DŘÍVE A DNES……...8
3.1 DĚLENÍ KRAJKY……....9
3.1.1 RUČNÍ KRAJKA……....9
3.1.2 STROJOVÁ KRAJKA……....9
3.2 ŠITÁ KRAJKA....10
3.2.1 DRUHY ŠITÝCH KRAJEK....11
3.2.1.1 AŽURA....11
3.2.1.2 RETICELLA....12
3.2.1.3 VÝŘEZOVÁ KRAJKA....13
3.2.1.4 GATRA....13
3.2.1.5 TENERIFA....14
3.3 VÝVOJOVÁ STÁDIA KRAJKÁŘSKÝCH TECHNIK……....15
3.3.1 PRÁCE JEHLOU……....16
3.3.1.1 ŠITÍ....16
3.3.1.2 VYŠÍVÁNÍ....16
3.3.1.3 ŠITÁ KRAJKA....16
3.3.1.4 TENERIFA....16
3.3.2 KŘÍŽENÍ NITÍ……....17
3.3.2.1 TKANÍ....17
3.3.2.2 PRÝMKY....17
3.3.2.3 KROSIENKOVÁ KRAJKA....18
3.3.2.4 PALIČKOVANÍ....18
3.3.3 UZLOVÁNÍ……....18
3.3.3.1 VÁZÁNÍ TŘÁSNÍ A STŘAPCŮ....19
3.3.3.2 DRHÁNÍ....19
3.3.3.3 SÍŤOVÁNÍ....20
3.3.3.4 FRIVOLITKY....20
3.3.4 TVORBA OK……....20
3.3.4.1 PLETENÍ, HÁČKOVÁNÍ....20
3.4 TECHNOLOGIE VÝROBY KRAJKY DŘÍVE....19
3.4.1 PODUŠKA……....21
3.4.2. PALIČKY……....22
3.4.3 NITĚ……....23
3.4.4 PODSTAVCE – STOJÁNKY……....23
3.4.5 PODVINEK……..... .24
3.2.6 ŠPENDLÍKY……....25

4 MATERIÁLY POUŽÍVANÉ NA KRAJKY....26
4.1 PŘÍRODNÍ VLÁKNA ROSTLINNÉHO PŮVODU....26
4.1.1 BAVLNA....26
4.2 CHEMICKÁ VLÁKNA Z PŘÍRODNÍCH POLYMERŮ....27
4.2.1 VISKÓZOVÉ HEDVÁBÍ....27
4.3 CHEMICKÁ VLÁKNA ZE SYNTETICKÝCH POLYMERŮ....28
4.3.1 POLYESTER....28
4.3.2 POLYAMID....28
4.3.3 ELASTAN....29
4.3.4 LYCRA....30

5. KRAJKA V BĚHU STALETÍ....31

6. SOUČASNÉ VÝROBKY Z KRAJKY....35
6.1 CELOPALIČKOÉ VÝROBKY....35
6.2 KRAJKOVÁ BIŽUTERIE....36
6.2.1 PLASTICKÁ KRAJKOVÁ BIŽUTERIE....36
6.2.2 TEXTILNÍ KRAJKOVÉ NÁHRDELNÍKY....37
6.3 ODĚVNÍ KRAJKA....37
6.3.1 KRAJKOVÉ DOPLŇKY....38
6.3.2 METROVÁ KRAJKA....38
6.3.3 NÁŠIVKY, VSADKY....38
6.4 OBRÁZKOVÁ KRAJKA....39
6.4.1 KRAJKOVÁ MINIATURA....39
6.4.2 KRAJKOVÁ TAPISÉRIE....40
6.4.3 KRAJKA PROSTOROVÁ....40

7. VYHODNOCENÍ SOUČASNÝCH ODĚVNÍCH VÝROBKŮ S POUŽITÍM KRAJKY....42

8. ZÁVĚR....44

9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY....45

10. PŘÍLOHOVÁ ČÁST....46

1. ÚVOD

V průběhu staletí se krajka stala důležitým výrobním odvětvím ve většině evropských zemích a nacházela široké uplatnění zejména na oděvech všech společenských vrstev. Její produkce byla v určitých historických období velmi rozsáhlá, a i když krajkářství prošlo obdobím úpadku, dodnes nezaniklo.

České země se v průběhu 17. až 19. století staly jedním z hlavních výrobních center. Výroba krajek byla soustředěna zejména do oblastí Krušných hor, Šumavy a podhůří Orlických hor, ale menší krajkářská střediska se vyvíjela i v dalších regionech. Ve 20. století se pak postupně rozvíjela česká krajkářská škola, která získala skvělé jméno v zahraničí.

Krajka je vzdušná prolamovaná transparentní textilie s pevným vzorem, tvořeným kroucením, prohazováním a proplétáním, uzlováním nebo šitím jednotlivých nití. Vyrábí se ručně nebo strojově paličkováním, šitím, síťováním, vyšíváním, drháním, háčkováním, pletením a krosienkováním. Nejrozšířenější ručně vyráběná krajka je nyní krajka paličkovaná. Nebývalo tomu tak vždy, nedávno to byla např. krajka háčkovaná a pletená. Nejrozšířenější strojově vyráběná krajka je krajka leptaná, vyšívaná a paličkovaná.

V současnosti je využití krajky velmi rozmanité. Vyrábí se v různých šířkách, jemnostech, vzorech a barvách. Používají se nejen ke zhotovení oděvu (např. společenské oděvy, svatební šaty, spodní prádlo, lidové kroje) nebo k ozdobě oděvu, ale také k výzdobě interiérů v podobě krajkových miniatur, tapisérií a prostorových krajek. Pro zhotovení oděvu je třeba zvolit správné technologické zpracování.

Bakalářská práce se zabývá historií a vývojem krajek, technologií výroby krajky dříve a dnes. Práce se zabívá materiály použité na krajky, hodnotí současné oděvní výrobky s použitím krajky, také uplatnění krajky a význam krajky pro oděvní výrobky v minulosti a v současné módě.

2. HISTORIE A VÝVOJ KRAJKY

Krajka jako vyhraněný druh textilní práce doprovází kulturní vývoj člověka teprve od 16. století, kdy se stala a zůstala výraznou součástí historie odívání i výzdoby interiéru ve všech slohových a uměleckých obdobích. Tkanina nazvaná krajkou poměrně nedávno, měla vývojové předstupně v mnohem starších rukodílných technikách, z nichž některé sahaly až do doby pravěku. Jako předstupně krajky lze označit různé způsoby rozrušení osnovy nebo útku tehdy, kdy mají být spojeny tkaniny nejen prostým sešitím, ale viditelně zdobným způsobem nebo má-li být výrazně zdobně zpevněn okraj tkaniny.

V průběhu staletí se krajka stala důležitým výrobním odvětvím ve většíně evropských zemích a nacházela široké uplatnění zejména na oděvech všech společenských vrstev. Její produkce byla v určitých historických obdobích velmi rozsáhlá. Je historickým faktem, že v 16. století došlo v Benátkách poprvé k masové výrobě krajek, šitých a posléze paličkovaných, určených k prodeji. I když krajkářství prošlo obdobím úpadku, dodnes nezaniklo.

Středověká západní Evropa byla kulturně a hospodářsky mnohem jednotnější, než by se dnes na první pohled zdálo. Na troskách antického Říma byla v 9. století obnovena středověká říše římská v čele s císařem. Ke kulturní integraci západní Evropy nesporně přispěla i činnost církve, významnou roli hrály především mnišské řády.Těsné kontakty mezi panovníky a předními velmoži vedly také k určité unifikaci v módě a výtvarném umění. Tím bylo dáno i poměrně rychlé rozšíření krajek v 16. století. Jakmile se objevily na dvorském oděvu v jedné zemi, záhy se začaly napodobovat i v zemích sousedních. A protože byla výroba krajek složitou záležitostí, nejprve se krajky dovážely, teprve později se budovala domácká výrobní střediska.

K většímu rozvoji výroby v nových zemích došlo v 17. a 18. století především tam, kde proběhla reformace, nebo kde bylo nábožensky tolerantnější prostředí, které také přijímalo prchající krajkáře z Flander a Francie. Výjinkou bylo jedině bigotní Španělsko, kde se vytvořila vlastní výroba z domácích, katolických zdrojů.

Zvláštní kapitolou je otázka, kdy se výroba krajky rozšířila ve slovanském prostředí, jmenovitě v Rusku. Nejstarší české práce o krajkářství, které vyzdvihují národní charakter této techniky, poukazují na dlouhou tradici v lidovém prostředí slovanských zemí. Pokud přijmeme tezi o původu krajky někde v oblasti východního Středomoří, pak je druhý směr jejího rozšíření přes Balkán do Ruska vcelku logický. Není jistě náhoda, že se nejstarší doklady krajky na Balkáně nacházejí právě v prostředí pravoslavných klášterů. Zatímco v západoevropských zemích se krajka stala v renesanci výrobou určenou pro módní trh zámožných vrstev, na území dnešního Bulharska, Srbska, Bosny, Dalmácie a dalších nemí se krajka nejspíš vyráběla spíše pro potřebu církve a možná některé zámožnější velmože a měšťany. Tím došlo k rychlejšímu procesu zlidovění produkce krajek ve východní Evropě ve srovnání se západní a díky specifickému vývoji v 18. a 19. století, kdy byly tyto oblasti pod nadvládou Turků, k úplnému přesenu této produkce do polohy lidové výroby.

České země se v průběhu 17. a 19. století staly jedním z hlavních výrobních center. Výroba krajek byla soustředěna zejména do oblastí Krušných hor, Šumavy a podhůří Orlických hor, ale menší krajkářská střediska se vyvíjela i v dalších regionech. Ve 20. století se pak postupně rozvíjela česká krajkářská škola, která získala skvělé jméno v zahraničí.

Celkový přehled historie a vývoje krajky. Podrobnosti jsou uvedeny v příloze č. 1

2.1 Počátky krajkářství :

- Starověk
- Středověk
- Itálie – kolébka krajky

2.2 Západní Evropa :

- Itálie
- Nizozemsko
  - Flanderské krajky
- Španělsko
- Portugalsko
- Francie
- Anglie

2.3 Východní Evropa :

- Rusko
- Slovensko

2.4 Krajkářství v českých zemích :

- 20. století
- výrobní centra v Čechách
    - Krušné hory
    - Šumava a jižní Čechy
    - Podhůří Orlických hor
- výrobní centra na Moravě a ve Slezsku
    - Slezsko
    - Valašsko a Haná
    - Slovácko (1)

(viz příloha 1)

3. TECHNOLOGIE VÝROBY KRAJKY DŘÍVE A DNES

Šitá krajka je starobylá krajkářská technika a patří k vrcholům krajkářského umění. Je ze všech krajkářských technik nejpracnější, klade na krajkářku mimořádně vysoké nároky. Snad i proto se touto technikou zabývá minimální počet výtvarnic a ovládá ji velmi málo krajkářek.

Šitá krajka se vytváří jehlou a nití nad dvojitým podkladem z voskovaného plátna a popelínu či jiného pevného pláténka. Na tento podklad se připevní jakási "kostra" krajky, tedy okrajové i vnitřní obrysové nitě a mezi nimi se vytváří vlastní krajka. Po dohotovení se nosná "kostra" uvolní od podkladu a krajka zůstává volná.

obrázek č. 1

3.1 Dělení krajky

Krajka se dělí podle způsobu zpracování na krajky ruční a krajky strojové. Ruční krajky jsou šité, paličkované, našívané, háčkované. Strojové krajky jsou paličkované, valenciánské, vyšívané a leptané.

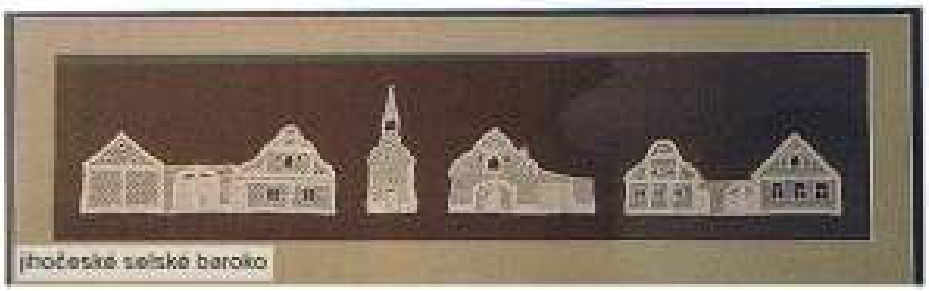

obrázek č. 2

3.1.1 Ruční krajky

Ruční krajky dělíme na:

- šité
  - benátské
  - tenerifa
- paličkované
  - valenciánské
  - flanderské
  - vamberecké
  - bruselské
- našívané
  - hedvábné (blondy)
  - černé (chantilly)
- háčkované
  - pravé
  - polopravé (kombinace háčkování a našívání) (2)

3.1.2 Strojové krajky

Šitá krajka je vzdušná prolamovaná látka zdobená otvory. Vytahováním nití nebo vystřihováním se tvoří ve tkanině otvory a ty se pak upravují a ohraničují obšíváním nebo stahováním.

Krajky se na lidovém oděvu uplatňovaly především na místech, které bylo třeba odlehčit, provzdušnit, na okrajích tkanin apod. Brzy však převládala funkce zdobná. Vyráběly se z bavlny, lnu, konopí, surového hedvábí, ze zlaté a stříbrné nitě, v režné, bílé nebo pestré barevnosti.

Strojové krajky dělíme na:

- paličkované (vyrábějí se na paličkovacích okrouhlých strojích)
- valenciánské (vyrábějí se na leaversových bobinettových strojích)
- vyšívané (vyrábějí se na vyšívacích strojích)
- leptané (vyrábějí se na principu rozpouštění přírodní složky na tkanině podle předem zvoleného vzoru na vzorkovacím válci) (2)

3.2 Šitá krajka

Šitá krajka vznikla v Itálii. Tento druh krajky se vyvinul hlavně jako jednodušší způsob velmi pracných a jemných ažur, reticell, a výřezových krajek. Hlavní rozdíl mezi dříve jmenovanými výšivkami a šitou krajkou je v tom, že šitá krajka se šije jako samostatný celek. Hotovou krajku je možno našít, aplikovat, nebo všít do předem vytvořeného obrazce.

Postup kruhové krajky : nejdříve se obrazec, který bume šít nakreslí na tuhý papír. Po obvodu vpichované dírky, kterými se prošije dvakrát nitě. Mezi nitěmi je vytvořena osnovu tak, že nitě vedeme různými směry od sebe vzdáleně. Nakonec je osnova prošíta různými technikami šití a vyšívání. Hotová krajka je oddělena od podložky. Vzor vznikne pravidelnou i nepravidelnou strukturou – vzniká tak rovná linie, kruh, čtverec, elipsa apod.

Tento druh krajky je velmi náročný jak na zručnost vyšívačky, tak i na její vkus a schopnost kombinace jednotlivých druhů stehů. (3)

První zmínka o šité krajce pochází z Itálie již z roku 1469. Nejstarší krajkářské vzorníky pocházejí z Benátek a potvrzují, že krajka vyšla z Orientu. Krajku užívala šlechta, církev a měšťanstvo, lidová krajka se později stala součástí lidového oblečení.

Domácký krajkářský průmysl se začal rozvíjet v 17. století. První obchodník s krajkou se usadil v Kraslicích. První zmínky o Vamberecké krajce jsou z roku 1642. V okolí Orlických hor naučila ženy paličkovat Magdalena Grambová podle belgických vzorů.

Pracovalo se technikou mnohopárové krajky stejně tak jako s různými druhy krajek páskových - metrových , nebo např.

klášterní krajka (uprostřed plátna je vložen 1 pár se silnější nebo jinak barevnou přízí),

stříhaná krajka (může být pásová nebo obrazová),

bruselská krajka (jemné květinové vzory vyplněné řetízkovou nebo hráškovou půdicí).

3.2.1 Druhy šitých krajek

Šité krajky se dělí na ažuru, reticellu, výřezové krajky, gatry a tenerifu.

3.2.1.1 Ažura

Ažura se někdy nazývá španělskou krajkou. Její vznik spadá do 9. – 11. století. Ažura patří k nejjednodušším typům výšivek.

Vznikla jako odlehčení tkané látky plátnové vazby. Látka se odlehčovala vytažením různého počtu útkových či osnovních nití. Později se začínaly vytažené nitě obšívat, a tak vznikly různé vzory řazené do pruhů, kostek, vlnovek a podobně. Při obšívání

ažury z jedné strany vzniká odlehčený okraj. Vytažené nitě pak tvoří různě řešené třásně. Tento druh ažury se používá pro ukončování ubrusů, závěsů, šátků, ale i pro ukončení roztřepených okrajů kalhot u lidových krojů a v dnešní době i u součástí oděvů, vycházejících z lidových tradic. (3)

Obšíváním ažury z obou stran vzniká mřížka. Svazečky nití se šijí buď proti sobě (vzniká proužek podobný žebříčku), nebo nepravidelným střídáním se získají jiné tvary. Ažura se

může prošívat nebo protahovat stejnobarevnými nebo různobarevnými nitěmi či bavlnkami. Vznikají tak velmi působivé vzory. Zdobíme jimi oděvy, přikrývky, ubrusy, prostírání, ale i různé závěsy, sportovní tašky i malé kabelky a součásti lidových krojů. Rovněž použitý materiál může být různý – od jemného batistu až po hrubou jutu. (3)

3.2.1.2 Reticella

Název pochází z italštiny (reticella = síťka). Je zajímavé, že se vžil právě italský název, neboť tato krajová výšivka má svůj původ na řeckých ostrovech. Z nich se dostala až na ostrovy Mljet a Hvar. Odtud asi v 15. století do Benátek, v 16. století do Neapole a Říma, do Florencie, Milána a dále do Španělska, Francie, Anglie a Německa. V 17. století zanikla. Někdy je též nazývána řeckou krajkou. Reticella má společné prvky s výřezovou technikou. U výřezové krajky i u reticelly je východiskovým bodem plátnová vazba textilie, ze které se vytáhne různý počet nití útkových i osnovních. Nitě, které zůstanou, se hustě obšijí. Jde o jednoduché obšívání okének, které sledují jak osnovu, tak i útek. Stejné reticelly se objevují na Slovensku například v okolí Trnavy, Žiliny, ale i na našem území v okolí Plzně, v jižních Čechách a na Moravě.

Po první světové válce se touto technikou vyšívaly nejen součásti krojů, ale i závěsy, ubrusy, záclony a také součásti oděvů a prádla. Výroba těchto krajek je nejen náročná na čas, ale i na zručnost vyšívačky. Záleží to i na vhodnosti výběru krajek. (3)

3.2.1.3 Výřezová krajka

Někdy se o této technice mluví jako o prolamování. Výřezová se nazývá proto, že krajkářka vyřezávala nitě nožíkem – později žiletkou. Tato výšivka se tvoří obšitím hlavního motivu. Netrvá se zde jen na obšívání útkových nebo osnovních nití, ale obšívají se i šikmé a zaoblené linie. Výšivka pak tvoří květy, kroužky i jiné obrazce.

Přebytečné nitě se z látky vyřežou. V cizině je tato výšivka známá i pod jménem toledo (podle místa svého vzniku). I u nás byla tato výšivka v největší oblibě hlavně v době renesance a ujala se po celé naší zemi.

Nejnáročnější na výšivku byl tak zvaný žilinský výřez, který se zdobil hedvábnými nitěmi. Výšivku tvořil například páv, tulipán, kohout, kůň, hvězda, váza a jiné motivy. V záhorských domácnostech se vyšívaly koutnice jen v bílé barvě. Čepce a rukávce se vyšívaly v okolí Trenčianských Teplic oranžově a v okolí Krupiny, Žiliny a Horehroní černě. Na Moravě tyto výšivky zdobily kroje a domácnosti v okolí Vlčkovic, v Čechách pak na Plzeňsku a v jižních Čechách.

Po první světové válce byla tato technika velmi oblíbená. Vyšívaly se nejen součásti krojů, závěsy, záclony,ubrusy, ale i společenské oblečení žen.

Výroba těchto krajek je velmi náročná nejen na zručnost vyšívaček, ale i na čas. Souvisí to i s vkusem vyšívačky ve výběru a ladění barev a ve volbě kompozice. (3)

3.2.1.4 Gatra

Gatra je dalším druhem šité krajky, která má podobné rysy i způsob výšivky s tenerifou. Hlavní rozdíl je v tom, že tenerifa se šije vždy na předem připravené struktuře nití a šije se vždy od středu kruhu. Gatra se šije rovněž v kruhu, ale od kraje do středu. Chybí struktura výšivky. Vzor zpracovává vyšívačka přímo různým kladením nití a stehů. Gatra se dělá jako vyplnění kruhů – tedy vyplnění prázdného místa. Je to druh výšivky, která má velké využití v dnešní domácnosti. Lze jím zdobit nejen oděvy, ubrusy apod., ale i opravit propálené místo na ubruse, oblečení a podobně. (3)

3.2.1.5 Tenerifa

V minulosti vznikla jako náhrada za velmi pracné jiné techniky, i jako náhrada pracného paličkování. Zhotovuje se stejnou technikou jako šitá krajka.

Tenerifa se šije na pevném rámečku, který je kruhového nebo elipsovitého tvaru. Po okraji jsou šídlem nebo silnou jehlou vypíchávány otvory, kudy prochází pevná nit.

Nit je vedena dvakrát po obvodě. Pak následuje vytvoření hlavní osnovy, která je vedena přes střed kruhu a tvoří hvězdičku či sluníčko. Po vytvoření osnovy se začíná od středu kruhu různým protahováním a sešíváním nití tvořit vzor. Vznikají tak rozmanité obrazce podobající se květům nebo podle starých letopisů slunci (odtud i název sluneční krajka). Největšího rozmachu dosáhla tato krajka hlavně v době renesance. Tenerifa zdobila nejen bohaté krajkové límce šlechticů, ale i ubrusy, závěsy a ženský oděv šlechtičen. Její jednodušší podobu najdeme u kroje prostého lidu.

Hotová kolečka (tedy motiv krajky) se skládala tak, že tvořila lemy, vkládala se do předem vystřižených a obšitých koleček v látce nebo se na látku našívala (hlavně v odlišné barvě).

Začátkem 20. století se tato krajka stala opět módní. Byla neodmyslitelnou součástí tak zvaných panských domácností, kde zdobila leštěné plochy tmavého nábytku v parádních pokojích. Hotové motivy se vkroužkovávaly do ubrusu či jiné jemné pokrývky, a to jako středová ozdoba nebo jako krajkový lem, který byl často doplněn obkroužkováním nebo obháčkováním. (3)

3.3 VÝVOJOVÁ STÁDIA KRAJKÁŘSKÝCH TECHNIK

Vznik a vývoj krajkářských technik je velmi obtížné vysledovat. Textil není trvanlivý materiál a dochoval se jen výjimečně tam, kde existovaly neobvyklé konzervační podmínky, jako egyptský písek nebo bažiny v Dánsku. O prvopočátcích krajky byla nalezena nepřímá svědectví ze středověké a renesanční malby a z několika písemných nařízení (1560, Kremnice – zákaz paličkování pro dívky). Některé z krajkářských a s nimi úzce spjatých technik tkacích vznikají postupně, navazují na sebe časově i místně, jiné se pak prolínají, vznikají souběžně na několika místech. Mezi jinými jsou časové i územní skoky. Přesto lze rozdělit z hlediska technologie (dle způsobu výroby) jednotlivá vývojová stádia do čtyř skupin. (4)

Vývojová stadia krajkářských technik

ŠÍTÍ

- vyšívání
  - šitá krajka **práce jehlou**
  - tenerifa
- tkaní
  - prýmky a tkanice
  - krosenky paličkování **křížení nití**
- třásně
  - drhání - siťování - frivolitky **uzlování**
    - pletení, háčkování **tvorba ok**

(4)

3.3.1 PRÁCE JEHLOU

3.3.1.1 Šití

K nejstarším používaným nástrojům patří jehla. Kostěná jehla s ouškem byla užívána již v paleolitu. Tehdy se zřejmě používala jen ke zhotovování oděvů z kůží, proto je šití na schématu před tkaním. (4)

3.3.1.2 Vyšívání

Vyšívání potřebuje k vytvoření krajky tkanou textilii, kterou pak dozdobuje a tvoří s ní jednotný celek. Vyšívání stálo u zrodu krajkářských technik a bývá řazeno k nejstarším

krajkám. Některé jeho techniky (ažury, prolamování, mřížky stahované a vystřihávané, reticella) představují přechod ke krajce šité. (4)

3.3.1.3 Šitá krajka

Šitá krajka se tvoří jehlou a nití na pevnějším plátnovém a koženkovém podkladu. Ten se po dokončení krajky odpárá, zůstává krajka. Všeobecně se soudí, že šitá krajka má starší původ a její vrchol nastal dříve než u krajky paličkované. Až pozdější vývojové fáze probíhají současně s krajkou paličkovanou, vzájemně se ovlivňují nebo někdy i napodobují. Šitá krajka má rozmanité techniky a jemnosti. V dnešní době je tato technika málo známá. (4)

3.3.1.4 Tenerifa

Stejný technologický základ jako látaná ažura a vyšívaná reticella má krajka zvaná tenerifa. Skládá se ze samých kol – sluníček a proto se jí také říká sluníčková. Pochází z Jižní Ameriky, odkud se dostala do Španělska. (4)

3.3.2 Křížení nití

3.3.2.1 Tkaní

Tkaní je historicky nejstarší textilií. Není to technika krajkářská, ale prvopočátky krajkářství s tkaninou úzce souvisejí. Tkaní rostlinných vláken se objevilo již v neolitu (9.-4. tisíciletí př. n. l.). Současně s vývojem tkanin z trávy esparto a rozvojem košíkářství se rozmáhá tkaní lněných látek občas i zdobených lemováním a výšivkami. Tkaní prodělalo svůj vývoj a po své cestě zanechalo od pravěku mnoho starobylých a velice zajímavých odnoží, jako je tkaní destičkové, zapiastková technika, cikánské tkanice, tkaní na krosienkách, tkaní či pletení různých tkanic, prýmků a lemů. Tyto techniky tvoří předstupeň krajky. (4)

3.3.2.2 Prýmky

Nitěmi navinutými na špalíčky se zářezem se vyráběly prýmky a stužky. Umění „KUMI HIMO“ z Japonska je toho důkazem. Tato technika zná také několik druhů „stávků“ někdy blízkých stavu tkacímu jindy je blíže paličkovací podušce. A to již je jen krůček k paličkám a vzniku paličkované krajky. (4)

3.3.2.3 Krosienková krajka

Pro tkaní látek se používá tkalcovský stav nebo tkací rám, na kterém se ručně tkané textilie vyrábějí dodnes. Na rámu či stavu se upevňovala osnova a útek byl do osnovy vetkáván. Křížením dvou soustav osnov a bez útku vzniká krosienková textilie. Krosienková lidová krajka je tvořená přímo na stavu jako okraj ručníku. Současně se tvoří konec ručníku právě dotkaného a začátek ručníku příštího. Ve středu mezi oběma ručníky se nechají osnovní nitě volné – tam se později přestříhnou a zauzlují. (4)

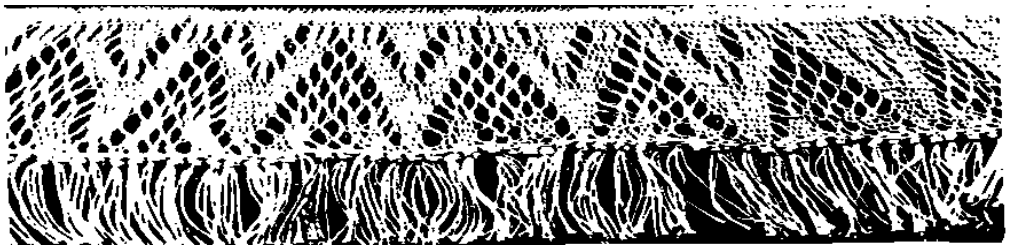

Obrázek č. 3 – Krosienková krajka

3.3.2.4 Paličkování

Vývoj paličkované krajky probíhá od jednodušších ke složitějším technikám a vzorům a od účelového užití jako pevnější okraje tkaniny k samostatné pásce, šatům, doplňkům, prostírání až k samostatnému uměleckému dílu jako doplňku interiéru a bytové dekorace. (4)

3.3.3 Uzlování

Provádí se těmito způsoby:

3.3.3.1 Vázání třásní a střapců

Již v prvopočátcích se osnovní nitě, které volně visí z tkaniny, využívají jako zdobná a zpevňující technika. Tak vzniká ozdobné zakončení tkaniny – vázání třásní. Jde o různě křížené nitě spojené pomocí uzlů. U vázání střapců se již některé nitě přidávají a technologický postup je složitější. Dnes jsou obě tyto techniky poněkud zapomenuty, ale ještě nedávno se zdobily vázáním třásní šátky, ručníky a ubrusy. (4)

obrázek č. 4 – Vázání třásní

3.3.3.2 Drhání

V okamžiku, kdy se vázání uzlů osamostatnilo a k výrobě již nepotřebovalo tkaninu, vzniká drhání. Je známé také pod názvem uzlovatina nebo „macramé“. (4)

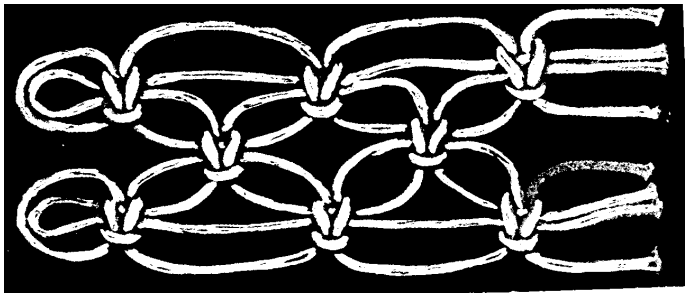

Obrázek č. 5 - Drhání

3.3.3.3 Síťování

Je to krajka založená na vázání jednoduchého a stále stejného uzlu z jedné nitě. Uzly se váží pomocí speciální jehly kolem dřívka určujícího velikost ok. Dnes je spíše známé síťování jednoduché a bez vzorování, jako síťky do vlasů a tašky síťovky. Ale síťováním se vyráběly velice zajímavé a rozmanité vzory páskových krajek nebo záclonovin. Vzory byly tvořeny přímo síťováním nebo dodatečně se do síťoviny vyšívaly. (4)

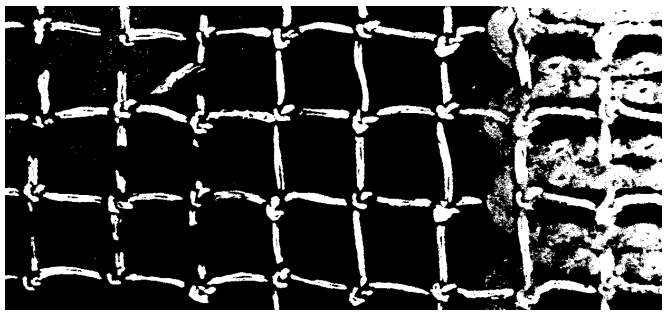

Obrázek č. 6 - Síťování

3.3.3.4 Frivolitky

Malým člunkem se vyrábí další krajka vzniklá na základě jednoho uzlu (frivolitkový, dvojitý). Krajce se říká frivolitky a vzor je tvořen ze samých obloučků uzlů s pikotkami – menšími smyčkami z jedné nitě. (4)

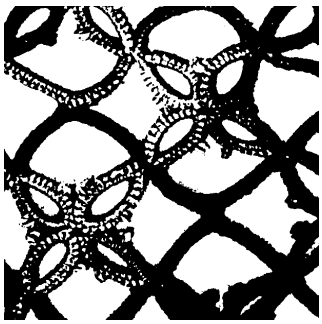

obrázek č. 7 - Frivolitky

3.3.4 Tvorba ok

3.3.4.1 Pletení, háčkováníÍ

K dalším typům krajky patří krajka pletená a háčkovaná, které často napodobují vzory paličkované. (4)

3.4 Technologie výroby krajky dříve

Paličkované krajky se vyrábí na podušce, která leží při práci na podstavci či stojánku. Vyrábí se z nití navinutých na paličkách. Křížením, kroucením a prohazováním paliček vzniká krajka, která se připevňuje špendlíky k tištěnému vzoru – podvinku. Špendlíky přidržují dílo právě paličkované, dříve upaličkovanou krajku možno odšpendlit. Pod podvinek se pokládá tvrdý papír. Ten udržuje podvinek napnutý na podušce a zabraňuje tak jejímu zdeformování. (4)

3.4.1 Poduška

V Čechách se také nazývá herdují (vyjímečně hardulí), peřinkou, babou. Na Slovensku je to batoh, vankuš, baba, bambúr, sotor, hlava, hrča, pucok. U nás se vyráběly většinou podušky válcovité, jinde oválné, ploché nebo s otáčecím zapuštěným válečkem. Herdule, na kterých se paličkovaly čepce ke krojům bývaly tvarované do koule, aby se čepec mohl paličkovat přesně do požadovaného tvaru.

Optimální délka válcové podušky, která se používá dnes, je 30-40 cm a poloměr základny válce asi 7,5-10 cm. Velikost válce určuje šířku budoucí krajky. Délku však většinou ne, neboť s poduškou můžeme otáčet a zatímco na jedné straně právě paličkujeme, na druhé ji již můžeme odšpendlovat a uvolněné místo lze použít pro pokračování. (4)

Poduška se šije ze dvou látek. První musí být pevnější, plní se pilinami nebo senem velmi hustě. Druhá látka může být slabší, je vyměnitelná – pere se. Podušky se dříve plnily i

slámou, plevami, koudelí, pískem nebo dokonce hlínou. Do lehčích podušek se dával kámen, aby pěkně seděly. Poduška musí být velmi tvrdá. Je-li nová a plněná pilinami, je třeba několikrát piliny přidávat – piliny často seschnou. (4)

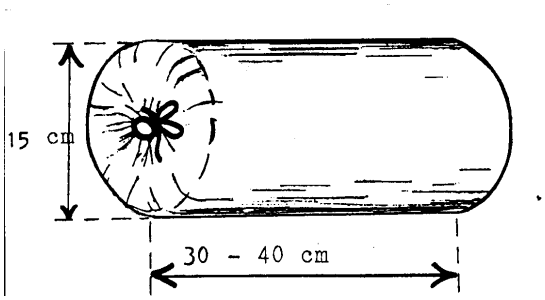

Obrázek č. 8 - Poduška či-li herdule

3.4.2 Paličky

Říkalo se jim také kliple, klepaně, klepně, klepočky, babátka, panenky, klaničky a drevká tam, kde se paličkování říkalo dravková robota.V našich zemích jsou známé dva typy paliček. Starší – bezpláštíkové a novější paličky s pláštíkem. Oba typy jsou vyráběny ze dřeva, pokud možno tvrdého. Starší paličky bezpláštíkové jsou i ručně vyřezávány, někdy postačil opracovaný vrbový proutek. Nejkrásnější paličky jsou ze švestkového dřeva. Paličky se často zdobily vyřezáváním, korálky nebo malováním. Ze staré Anglie jsou známé paličky zlaté, stříbrné a paličky ze slonových kostí pro paní a šlechtičny. V chudších krajích se pak používalo i paliček z rybích kostí a odtud možná zůstal také jeden z místních názvů pro krajku – kostěná.

Bezpláštíkové paličky se drží spíše za dolní části. Nitě jsou navinuty na horním konci, na krčku paličky. Při navíjení se drží opačně než paličky s pláštíkem, nit však jde u obou paliček kolem dříku stejně – při svislé poloze paličky zleva. (4)

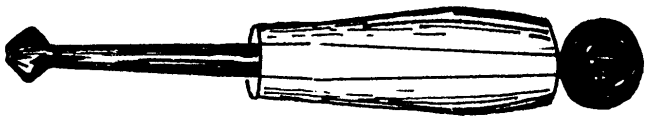

obrázek č. 9 – Pláštíková palička

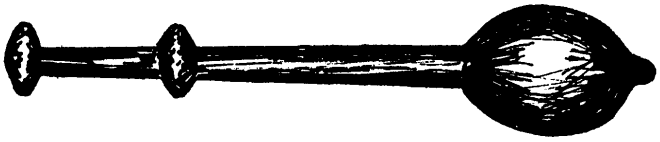

obrázek č. 10 – Bezpláštíková palička

3.4.3 Nitě

Původně se předly nitě ručně a to i velmi tenké. Klasické krajkářské nitě by měly být bělené, bez vlasu, dvakrát spřádané. Používalo se materiálu lněného, bavlněného a hedvábného. V menší míře pak slouží k paličkování konopí, vlna, zlaté a stříbrné nitě a dracouny. (4)

3.4.4 Podstavce, stojánky

Dnes používáme pod podušku podstavce, které stojí na stole a jsou tedy velmi nízké a stojánky, které stojí na zemi a dosahují výšky stolu. Obojí jsou převážně ze dřeva. Na Slovensku se jim také říkalo krosienky, v Čechách stávek.

Častěji se používá podstavců, zejména v našich zemích. Jako košík nebo podtavec však poslouží i ošatka vyrobená přesně na míru herdule, Palička (sítko s dřevěným okolkem), nebo šuplíček či truhlíček bez dna. (4)

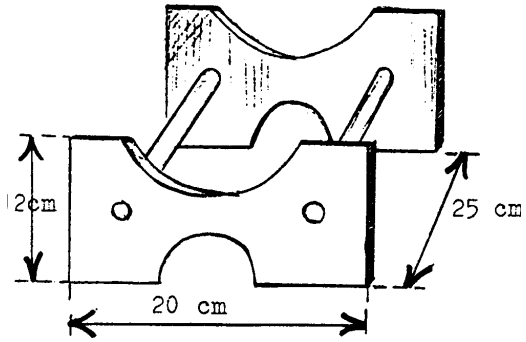

Obrázek č. 11 - Podstavec

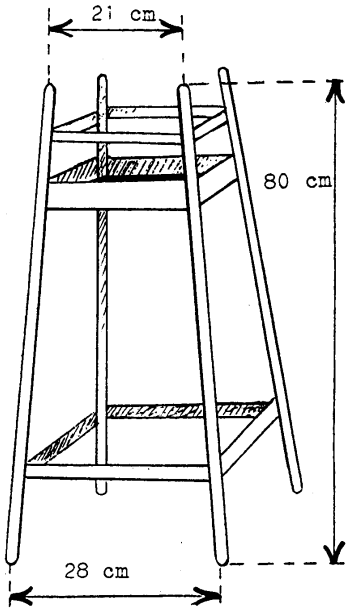

obrázek č. 12 - Stojánek

3.4.5 Podvinek

Podvinek je kreslený, tištěný nebo dříve jen vypíchaný vzor pro paličkovanou krajku. Například slovenské krajkářky paličkovaly bez podvinků a jen takové vzory, které se naučily od předků nebo sousedek. Musely si tedy vzory pamatovat a učit se jim zpaměti. Jen zřídka se používalo papíru, který určoval okraj práce. Později se osvědčily podvinky vypíchané na tvrdém papíře. Dírky označovaly místo, kam se má píchnout špendlík. Krajka se však musela také předem znát. V Rusku se paličkovaly krajky, jejichž vzor byl určován kombinací čísel, říkalo se jim „čiselnoje“. (4)

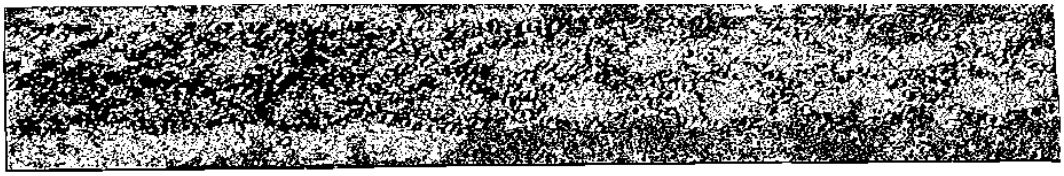

Obrázek č. 13 – Vypíchaný podvinek

3.4.6 Špendlíky

U východoevropské krajky se používalo v dřívější době špendlíků velmi zřídka. Krajka vycházela ze síly materiálu a ten spolu se vzorem určil šíři a charakter krajky. Nebylo třeba špendlíků u vnitřních částí krajky, přichycovaly hlavně okraje. Ve starších dobách a v některých oblastech a při určitých vzorech nebylo třeba špendlíků vůbec, jen občas pomohl trn.

U vzorů západoevropské krajky, která bývala řídká a často jemnější a transparentnější, se bez špendlíků nedalo obejít. Nyní se dle druhu paličkované krajky a síly materiálu vybírá i síla a velikost špendlíků.

U nás již také paličkujeme zásadně pomocí špendlíků několik staletí. Krajkářský špendlíček pro současnou krajku má být pokud možno co nejdelší a při tom velmi tenký. U složitějších vzorů se používá špendlík s malou hlavičkou. (4)

4. VLÁKENNÉ SUROVINY POUŽÍVANÉ NA KRAJKY

Vlákna použité na výrobu krajky jsou převážně bavlněná. Ale také se používá viskózového hedvábí, polyesterového vlákna, polyamidového vlákna a pro dosažení pružnosti se používá elastan a lycra.

4.1 Přírodní vlákna rostlinného původu

Vlákna na bázi celulózy (polysacharidu). (8)

4.1.1 Bavlna

Bavlna je nejstarší a nejdůležitější textilní surovina. Jsou to jemná rostlinná vlákna vyrůstající na semenné pokožce bavlníku. Jednoletý bavlník dozrává za 100 až 120 dní po zasazení. Dozrálá bavlna se sbírá a z chomáčků bavlny se odstraňují semena. Vlákna jsou střední až dlouhá. Velmi krátká vlákna se nazývají linters (odpadová bavlna). Používají se na předení hrubších přízí, na výrobu papíru a k vycpávání. Bavlna se pěstuje v Africe, Jižní Americe, Asii, Evropě apod.

Vlastnosti vlákna: vlastnosti bavlny závisejí na druhu bavlníku, stupni zralosti bavlny i na tom, kde byla bavlna vypěstována. (5)

Barva je sněhobílá nebo s narůžovělým, popřípadě nahnědlým nádechem. Dobrá egyptská bavlna má jemně nažloutlý nádech. Zralá bavlna má sametový lesk, nezralá má lesk skelný. Bavlna má hebký omak, pružnost a tažnost je malá. Tvárnost bavlněných vláken je dobrá. Bavlněné oděvní tkaniny se dobře tvarují, získaný tvar však dlouho neudrží, mačkají se. Vlákna mají schopnost pohlcovat vodu. Bavlna je špatným vodičem tepla, čím více vzduchu je mezi vlákny, tím je její tepelná vodivost menší a tepelná izolace se zvyšuje. Bavlněná vlákna, příze i hotové textilie lze snadno barvit. Srážlivost je značná, a proto se tkaniny již při výrobě vysrážejí nebo zušlechťují.

Působením přímých slunečních paprsků ztrácejí bavlněná vlákna pevnost a při delším působení se pomalu rozpadají. (5)

4.2 Chemická vlákna z přírodních polymerů

Vlákna vytvořena uměle, ale z přírodních polymerů. U těchto vláken se již délka a tvar příčného řezu mohou záměrně měnit ve fázi jejich výroby. Také stejnoměrnost geometrických tvarů je rovnoměrná. (8)

4.2.1 Viskózové hedvábí

Buničina pro výrobu viskózového hedvábí se získává ze dřeva jehličnatých stromů (smrků, borovic) nebo stromů listnatých (buků). K výrobě se také používá rákos. Pláty celulosy se sytí hydroxidem sodným. Vzniká alkalicelulosa, která se pak míchá se sirouhlíkem. Tím se mění xantogenát celulosy, z něhož se po rozpuštění v hydroxidu sodném získá přádný roztok, tzv. viskóza. Viskóza se filtruje a tlačí tryskou do srážecí lázně, obsahující kyselinu sírovou a Glauberovu sůl. Tenké prameny viskózy v lázni tuhnou ve vlákna. Svazek vláken se z lázně odvádí a navíjí na cívku. Z vláken se praním odstraňují zbytky srážecí lázně a viskózy. Příze se navíjí na dutinky nebo se smotává do přaden a pak se bělí. Hedvábí se prohlíží, čistí, třídí a balí.

Vlastnosti vlákna: délka vláken je nekonečná. Lesk je vysoký, skelný. Absolutní pevnost za sucha. Za mokra ztrácí vlákno 10 až 60% pevnosti. Pružnost je minimální. Velká měrná hmotnost způsobuje, že jsou výrobky z viskózových vláken dosti těžké. (5)

4.3 Chemická vlákna ze syntetických polymerů

Vlákna vytvořená ze syntetických polymerů. Základem je monomer a to buď dvou,tří nebo čtyř funkční. (8)

4.3.1 Polyesterová vlákna

Polymer vzniká polykondenzací ze dvou vstupních komponent, ze kterých je vyroben polykondenzát, který se zvlákňuje z taveniny do šachty, následně dlouží, popřípadě sdružuje do kabelu, který se dále řeže na střiž, nebo trhá na trhanec. Vznikají různě jemná, profilovaná, popřípadě bikomponentní vlákna. Polyester je relativně tuhé vlákno. Používá se ve směsích s bavlnou, vlnou, viskózovou střiží do mykaných a česaných přízí. Zvyšuje tuhost výrobku a snižuje jeho mačkavost. Má velmi nízkou sorpci, proto po fyziologické stránce je nevhodný.

Vlastnosti vlákna:

Pevnost a tažnost je různá, závisí na druhu výrobku a způsobu jeho výroby. Pevnost za mokra se rovná pevnosti za sucha. Tažnost je značná od 10 do 30%. Vlákna se nemačkají. Textilie je možno natrvalo plisovat. Odolnost proti oděru je poloviční ve srovnání s polyamidovými vlákny. Navlhavost je nízká, odolnost proti účinkům světla je vysoká. Negativum: vlákna mají sklon ke žmolkování a tvoření elektrostatického náboje.

Užitné vlastnosti: tvarová stabilita, snadná údržba, směsi. (5, 6)

4.3.2 Polyamidová vlákna

Existuje řada typů polyamidových vláken. Nejrozšířenější je PAD 6 a PAD 6.6, rozdíl mezi nimi je v molekulové struktuře, a do jisté míry i v některých vlastnostech. Oba typy jsou zvlákňovány z roztaveného polymeru do šachty a jsou tudíž možné různé profily průřezů. Dloužením vlákno získává konečné, zejména mechanické vlastnosti.

V sortimentu vyráběných typů se vyrábí: monofil, multifil, kabílek, kabel, střiž a bikomponentní vlákna. Největší rozšíření je u typu Nylon (PAD 6.6) s vyšší tepelnou odolností a trvanlivostí. Tuzemská výroba produkuje typ PAD 6. Kromě hladkého vlákna monofilu se vyrábí multifil a to jak tvarovaný, kabílek převážně tvarovaný, kabel a střiž. Vzhledem k tomu, že se jedná o termoplastická vlákna, je zapotřebí výrobky z nich vyrobenýc h fixovat.

Vlastnosti vlákna: vlákna jsou velmi pevná v oděru i v tahu nebo pružnosti. Polyamidová vlákna mají i nedostatky, jako sorpci, menší stálost na světle, vznik vysokého elektrostatického náboje. Tyto nedostatky se odstraňují tzv. modifikací, tj. úpravou vláken, např. zvyšováním odolnosti proti vyšším teplotám nebo snižováním elektrostatického náboje. (5, 6)

Užitné vlastnosti: poměrně snadná údržba, tvarová stabilita, náhrada přírodního hedvábí, dále jako směsová komponenta s bavlnou a vlnou. (5, 6)

4.3.3 Elastan

Je to vlákno vysoce elastické, které má na základě svého chemického složení schopnost deformace, tzn. že vykazuje protažení vyšší než 200 %. Po zániku působící síly se vrací v podstatě okamžitě a téměř beze zbytku do svého původního stavu.

Vlastnosti vlákna: vlákno má příjemný omak, je lehké. Tažnost je velká 420 až 700 %. Při teplotách nad 150 °C nastává znatelný rozpad vlákna. (7)

4.3.4 Lycra

Toto vlákno vynalezl velký tým odborníků amerického koncernu DuPont. Patří ke skupině elastanových vláken (v USA se nazývají spandex) a z chemického hlediska jde o segmentovaný polyuretan skládající se z měkkých a tvrdých segmentů. Právě tato molekulární struktura dodává vláknu LYCRA jeho výjimečné elastické vlastnosti.

Vlákno LYCRA se nikdy nezpracovává samotné, nýbrž se v určitém množství kombinuje s jedním či více přírodními nebo syntetickými vlákny. Tím je zajištěna potřebná pružnost. Oděvy z těchto materiálů se vyznačují zvýšeným pohodlím, lepší kvalitou, stálým tvarem a nemačkavostí, a protože jsou elastické, velmi dobře padnou. Proto jsou výrobky s vláknem LYCRA na trhu tolik oblíbené.

Vlastnosti vlákna : rozhodnutí o tom, jaký druh a jaké množství vlákna LYCRA zajistí nejlepší užitné a estetické vlastnosti, závisí na typu látky a na účelu použití. Již 2 % vlákna LYCRA postačují, aby zlepšily kvalitu látky a propůjčily jí větší životnost, eleganci a lepší tvar. Vlákno LYCRA zlepšuje vlastnosti přírodních vláken tím, že výsledným látkám propůjčuje větší pohodlí, volnost pohybu, stálý tvar a nemačkavost. Navíc vlákno zabraňuje nepříjemnému vytlačování kolen či loktů. (7)

5. KRAJKA V BĚHU STALETÍ

Krajka byla ve všech historických dobách vyhrazena pro slavnostní chvíle a reprezentační účely. A to jak v odívání, tak i v bytové kultuře. V určitých obdobích se stala nezbytnou součástí dvorského i měšťanského oděvu, stejně jako lidového kroje, nejen ženského,ale i mužského. Postupně se objevila prakticky na všech částech oděvu. Tvořila nařasená okruží nebo měkké límce, lemovala rukávy jako úzké proužky nebo rozměrné manžety. Objevovala se na živůtcích i sukních, na prádle či kapesnících. V barokní módě zdobila i pánské punčochy i střevíce. Z krajky se vyráběly drahé křtící soupravy pro děti nebo svatební šaty pro nevěsty. Vzácné rozměrné krajky sloužily jako honosné královské nebo svatební dary. Krajkové závěsy byly součástí postelí s nebesy, oblíbených v 17. a 18. století.

Zvláštní skupinou byly kostelní textilie a liturgické oděvy, často zdobené krajkami. Používaly se jak v křesťanských kostelech a v pravoslavných chrámech, tak i v židovských synagogách.

Nejstarší krajky se objevily v renesanční módě. Z této doby se však dochovalo velmi málo obrazových dokladů. První výrazná módní vlna, která přinesla rozšíření krajek, začala španělským dvorským oděvem v 16. století. Vyznačoval se vnější nádherou, ale střihem byl neobyčejně upjatý a nepohodlný, jeho formální strnulost odpovídala přísné etiketě španělského katolického dvora. Symbolem tohoto oděvu se stalo okruží, které zvýrazňovalo vznešenost svého nositele a zároveň ho nutilo ke strnulému postoji, odpovídajícímu představám o důstojném vystupování. Zprvu se vyrábělo z naskládané látky, později z krajek. Byl to vlastně tuhý límec, který těsně obepínal šíji a hlava na něm pevně „seděla“. Rozměrná okruží bylo třeba podepírat drátěnou konstrukcí a pro jejich nepohodlnost se jim říkalo mlýnský kámen. Podle jednoho z dobových vtipů se kvůli velikosti okruží musely prodlužovat lžíce, aby si některé dámy vůbec dosáhly do úst.

Ze Španělska se tato móda rozšířila do protestantského Německa, do Nizozemska a také do Čech, kde ji propagoval císař Rudolf II. To všechno byly země pod vládou habsburského rodu.

Elegantní Francouzi volili místo okruží raději vysoké stojaté límce, které dovolovaly odhalit krk. I ty se vyráběly z krajky, právě tak jako nabírané manžety či krajkové kapesníčky. Tón anglické módy té doby udávala královna Alžběta (1558-1603). Na jejich honosných

šatech se často vyskytovaly luxusní krajky. Itálie převzala španělskou módu v nejvolnějším stylu, nosily se hluboké dekolty a místo okruží vysoké krajkové límce.

Okruží v různých tvarech a také velikostech se zejména v ženské módě udrželo až do poloviny 17. století, hlavně v odívání konzervativnějších šlechtických a měšťanských vrstev. Móda celého 17. století preferovala krajku, která nechyběla v mužském ani v ženském oděvu. Předčila v oblibě dokonce i šperky z drahých kovů. Základem pro její použití byly stále límce a manžety rukávů, sahající někdy až k lokti.

Drsná doba třicetileté války přinesla paradoxně další rozvoj krajkových doplňků. Nosily se rozměrné límce, položené na ramenou, někdy nařasené jako připomínka okruží, ale i vysoké límce stojící za hlavou. V Čechách měly velké ležaté límce

čtverhranný tvar, nosili je muži i ženy. Spolu s krajkami byly v oblibě také prýmky, stuhy a mašle.

Ve 2. polovině 17. století začínala pozvolna udávat tón evropské módy místo Benátek Francie. Dvůr Ludvíka XIV. (1643-1715) začaly napodobovat snad všechny panovnické dvory Evropy. Tento primát si udržela Francie nejen v době baroka a rokoka, ale vlastně dodnes. Spotřeba luxusních látek a krajek výrazně stoupala a s tím souvisel i rozvoj manufakturní výroby. I když Francie (stejně jako Anglie a

Španělsko) zakázala dovoz krajek ze zahranicí, nosily se stále více a za nejcennější se dokládaly právě ty pašované. Krajky byly však nejen ozdobou oděvů, ale stly se i sběratelskou vášní mnoha šlechticů.

Ta zacházela někdy tak daleko, že v Anglii vyšel úřední zákaz pohřbívat nebožtíky se spoustou vzácných krajek. Mrtví se museli spokojit s prostým nezdobeným oděvem. V 17. století také začala doba vrcholné obliby krajkových vějířů, které se ve velkém vyráběly ve Flandrech a oficiálně i načerno se vyvážely do převážné většiny evropských zemí.

V průběhu 18. století se objevil nový oděvní doplněk zvaný jabot – nabíraná krajka zakrývající zapínání košile. Bývá považován za předchůdce kravaty. Brzy se změnil na skutečnou krajkovou kravatu, která měla tvar šátku uvázaného u krku. Stále více do módy přicházely čepce zdobené stuhami a krajkami. Rokoková móda 18. století byla ve znamení lehkosti a formální frivolnosti. K životnímu stylu patřily alegorické kostými a orientální kabinety. Zrodily se nedbalky neboli negližé jako první uvolněný domácí oděv, tehdy používaný spíše pro přijímání návštěv. Krajky patřily spolu s výšivkami, květinami, mašlemi a stužkami stále k nejoblíbenějším ozdobám. Lemovaly dekolty, doplňovaly bohatě řasené

rukávy. Stále oblíbenější byly krajkové čepečky, které se nejprve používaly jen jako ochrana vlasů ve spánku nebo při mytí. Teprve později se staly součástí negližé a nahrazovaly složité účesy. Z této doby také pocházejí malé krajkové taštičky zvané pompadurky podle proslulé metresy francouzského krále Ludvíka XV. (1715-1774). U mužů se krajky kromě manžet a límců využívaly i na bohatá fiží. Ve Španělsku se v té době masově rozšířily krojové mantilly, rozměrné krajkové přehozy přes ramena a hlavu.

Přitažlivosti francouzské módy neunikla ani střední Evropa. Do Rakouska jí přinesl František Lotrinský (1745-1765, manžel Marie Terezie). Rokoková móda zasáhla celou Evropu a naposledy spojila do jednotného stylu odívání aristokracie všech zemí. Přispěly k tomu i první módní časopisy, které tehdy začaly vycházet.

Začátkem 19. století se vracela inspirace antikou. Po klasicismu nastoupil empír, biedermeier, romantismus a druhé rokoko. Krajky byly stále v oblibě, i když už ne v takové míře jako v předchozích dvou staletích.

Funkci zdobnosti přebíraly drahé látky a množství dalších doplňků. Krajky nadále lemovaly výstřihy, nosily se krajkové čepce a volány u krku. V polovině 19. století přišla móda jemných krajkových punčoch, přičemž za zvlášť elegantní byly pokládány hladké punčochy s vložkami z bruselských krajek.

Poslední desetiletí 19. století položila základ moderní módy tím, že se ve srovnání s obdobím feudalismu kladl větší důraz na měšťanský a především civilnější oděv. Začaly se odlišovat běžné šaty pro všední den a honosné róby pro večer, na nichž se nadále uplatňovaly ve velké míře krajky. V téže době se objevila poprvé i levnější strojová krajka, která se rychle stala běžným doplňkem prádla a domácího užitkového textilu. Ruční krajka však nezanikla, v oděvní tvorbě se nadále udržela jako materiál pro luxusní večerní a slavnostní toalety, anebo jako doplněk svátečních oděvů. Kromě toho se ve 20. století stalo paličkování samostatným oborem užité umělecké tvorby, ať už v poloze bytových dekorací, dárkových předmětů či šperků, anebo rozměrných tapisérií a monumentálních krajek, určených do interiérů. (1)

6. SOUČASNÉ VÝROBKY Z KRAJKY

V současnosti se vyrábí krajky strojově a to krajky elastické, syntetické a paličkované krajky, výšivky na tylu, elastickém tylu apod. Rozměry krajek a použité materiály jsou velmi různorodé a individuálně přizpůsobené jednotlivým výrobkům dle jejich charakteru a užitku. Nejpoužívanějšími materiály jsou polyamid, polyester, elastan, lycra, viskózové hedvábí a bavlna. V současné době se krajka používá především na výrobu spodního prádla, na společenské a svatební šaty, halenky, kroje apod.

6.1 Celopaličkované výrobky

Až do nedávné doby byly velmi oblíbené krajkové dečky, prostírky, přehozy a záclony, které byly celé paličkované. Většinou to jsou vzácné kusy, uchovávané v muzeích a od 17. století paličkované většinou k vzácným příležitostem jako byly svatby králů, křtiny vévodů atd. Do dnešní doby pro praktický život zbývá snad jen dečka či prostírka menších rozměrů a hrubšího materiálu. Materiál je tedy spíše silnější, vzor jednodušší, vypracování velmi pevné a hustší, protože musíme počítat s praním a žehlením. (4)

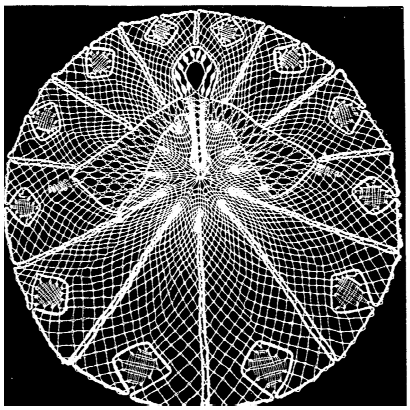

obrázek č.14 – Kruhová dečka

6.2 Krajková bižutérie

Krajková bižuterie se dělí na:

6.2.1 Plastická tvarová bižutérie

Vznik tohoto typu krajky byl umožněn používáním tužidel. Krajka je většinou tvořena několika částmi sešitými a našitými na sebe dodatečně. Bývá navíc našita na připínací špendlík. Od motýlů a květin zprvu realistických se vyvinula v abstraktní květy, používané většinou ke zdobení večerních oděvů. Plastická tvarová bižutérie tvořila velkou část produkce družstva Vamberská krajka. (4)

Materiál : v krajkové bižutérii se plně uplatňují všechny nitě známé v běžném paličkování, častěji než jinde vidíme nitě zlaté a stříbrné a různě efektně zpracované příze.

Navíc a zcela nově nacházejí uplatnění různé cizí materiály – dráty, sklíčka, korálky, perličky, štras, dřívka a kamínky nebo polodrahokamy. Některé tyto prvky se na krajku našívají po jejím dokončení a tedy až při konečné úpravě, někdy je nutná spolupráce se zlatníkem. Korálky se také mohou navléci na nit nad paličku a postupně se vysunují do krajky při paličkování na místo určení, kde se zafixují dalším paličkováním. (4)

Tužení : Krajka se tuží ještě na podušce. Špendlíky se z krajky odstraní až po natužení a jeho úplném nebo částečném zaschnutí. Částečné zaschnutí je nutné v případě, kdy je třeba krajku ještě tvarovat, pomocí prstů ji zvlnit či jinak upravit. Tužení musí být jemné a přiměřené účelu, krajka se po natužení musí chovat jako textil, musí si zachovat jeho charakter, částečnou vláčnost a hebkost. Tužidlo se nanáší na krajku čistým štětcem nebo vatou. Vyrábí se z absolutně čistého polystyrénu rozpuštěného v perchloretylenu. Je možné tužit také škrobem. (4)

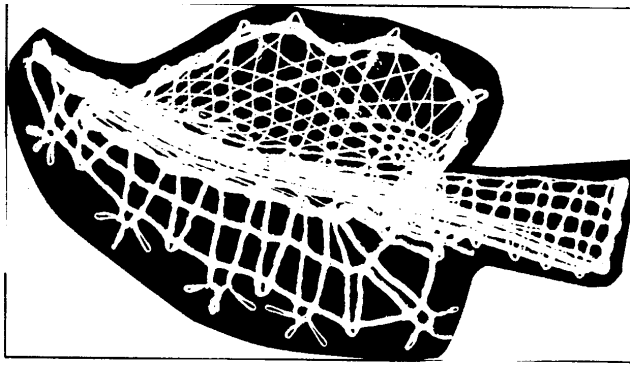

obrázek č.15 – Plastický list

6.2.2 Textilní krajkové náhrdelníky

Krajky ležící na krku na paličkovaném řetízku, pásku nebo na drátku či jiném závěsu. Jsou většinou ploché, plasticita se používá méně. Zdobný akcent je kladen do přední střední části, která často nenásilně přechází do pásku. Celý náhrdelník bývá řešen jako jedno dílo, často bývá používáno zlaté nebo stříbrné nitě. (4)

6.3 Oděvní krajka

Krajka se zrodila jako součást oděvu. Tvořila okraj tkanin jako jejich zakončení či transparentní okraj a odtud se postupně během svého vývoje oddělila, a i když se již vyráběla samostatně a později na principech zcela specifických a tkané textilii vzdálených, stále byla tvořena pro dobový oděv a k oděvu se našívala nebo se na něm volně nosila. (4)

6.3.1 Krajkové doplňky

Patří sem límce, manžety, klobouky, rukavice, šátky, závoje atd. Typ krajky doplňující oděv také již několik staletí. Dle módy se však druh a obliba jednotlivých doplňků mění. Jedná se o krajku konkrétní, paličkovanou tedy podle přesného střihu a podvinku, předem je určeno použití, není však nutný vždy jeden a týž oděv, ke kterému je krajka nošena. (4)

6.3.2 Metrová krajka

Pruh krajky, který se paličkuje na metry. Je to typ krajky nejstarší, technicky se jedná o „krajku“ a „vložku“. Krajka se našívá k okraji tkaniny, vložka se vsazuje do látky.

Metrová krajka se paličkovala v dlouhých kusech a při prodeji se potřebný kus pokaždé odstřihl. Použití pak bylo věcí zákazníka. Po přišití či vsazení je pak krajka nedílnou součástí celého díla např. halenky, ubrusu apod. (4)

6.3.3 Našívky, vsadky

Typ krajek novějšího pojetí. Paličkuje se vždy konkrétní dílo pro jeden určitý oděv. Našívka se našívá na látku, jedná se vlastně o aplikaci. Našívá se kroužkováním, šňůrkováním nebo stačí pečlivě přišít spodním stehem. Vsadka je krajka, která se do látky vsazuje, tkanina se pod krajkou vystřihne a vznikne tak krajková provzdušněná ozdoba. Přišívá se kroužkováním častěji však šňůrkováním a to tak, aby současně začistila vystřiženou tkaninu. (4)

Materiál : Krajka se často pere a čistí. Proto je dobré pracovat s materiálem vysráženým, kvalitou odpovídajícím tkanině, ke které bude krajka přišita. Je vhodnější vlákno střední síly. Tužení se používá jen výjimečně, například u klobouků. Netužené krajky tedy musí držet svůj tvar a kvalitu i po vyprání. Proto je třeba zvolit správnou – pevnou techniku, hustotu krajky a kvalitu materiálu. (4)

6.4 Obrazová krajka

Do této kapitoly je zařazena veškerá krajka jejíž užitná hodnota tkví ve výzdobě interiéru formou tapisérií a textilních krajkových miniatur. Jedná se o umělecká díla, která již nepatří do oblasti užitného umění . Navíc si osvojuje tento typ krajky i třetí rozměr a také artefakty až sochařské. Je to krajka zcela neklasická a nová, vzniká samostatný, svébytný a specifický obor uměleckého řemesla. (4)

Zakladatelská úloha patří profesorce Emilii Paličkové, která obrazovou krajku váže nejprve do uzavřených kompozic deček, pokrývek a prostírek. Tato krajka však již nese znaky současné modernosti a obvykle se tyto dečky a prostírky používají do rámu na zeď. Emilie Paličková se jako první vymanila z opakování starých tradičních předloh a k obrazové krajce učinila první krok. Božena Rothmayerová poprvé použila silných netradičních materiálů, režných nebělených lněných a konopných nití.

Tato moderní dekorativní krajka se začíná rodit ve dvacátých letech, ale její hlavní vývoj nastává v letech šedesátých, po roce 1958, kdy se koná světová výstava v Bruselu. Česká krajka zde získává zlatou a stříbrnou medaili. Od doby Expa 1958 je tomuto druhu českého textilního umění připisován průkopnický význam světového měřítka. (4)

6.4.1 Krajková miniatura

Krajka malých rozměrů, zavěšuje se na zeď, zdobí interiér. Adjustuje se do skla, malých rámečků nebo na dřevěné desky či jiné podklady. Síla materiálu odpovídá rozměrům – paličkuje se spíše z tenkých nití. U této krajky si můžeme dovolit i řídké struktury nepříliš pevné. Většinou se předpokládá, že se krajka nebude prát či čistit. Ve většině případů se také tuží a jako další fixace pak slouží i konečná úprava – vkládání mezi dvě skla, apod. (4)

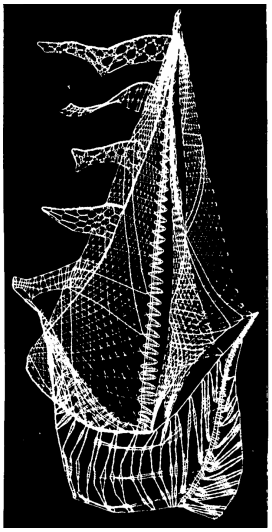

obrázek č.16 – Loď s vánkem

6.4.2 Krajková tapisérie

Krajka monumentálního charakteru, využívající vedle klasických nití a přízí silnější netradiční materiál jako je sisál, kobercová vlna, barevný silný len, atd. Je to krajka závěsná, tedy doplněk architektury, ozdoba interiérů. Krajka bývá adjustována na závěsné tyči, dřevěném rámu, nebo přímo na závěsných bodech a úchytech ve zdi. (4)

6.4.3 Krajka prostorová

Trojrozměrný krajkový objekt zavěšený nebo stojící v prostoru. Využívá průsvitnost a průhlednost krajky, překrývání technik a motivů, pracuje se vzduchem a s několika prostorovými plány. Rozměrem může odpovídat krajkovým tapisériím i miniaturám. Krajka bývá samostatná nebo je fixována různými konstrukcemi z drátů nebo ze dřeva. (4)

Zásady a způsob vypracování

Lze používat všech známých krajkářských technik a vzorů, všech druhů materiálu a způsobu vypracování, lze popřípadě použít zcela progresivních a nových technik, vzorů, způsobů vypracování i rozmanité kombinace s jinými nejen textilními technikami (tkaní, krosienky, šitá krajka, vyšívání atd.) a materiály (kůže, dřevo, drát atd.). Tužidlo bývá často nutností. (4)

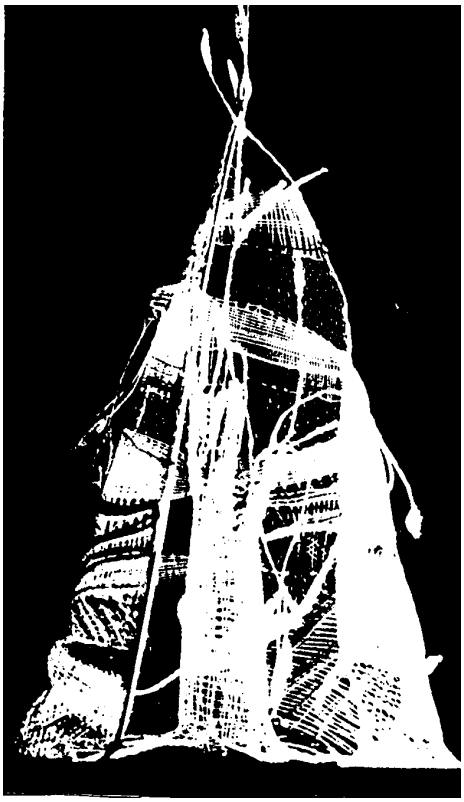

Obrázek č. 17 – Strom v krajině

7. VYHODNOCENÍ SOUČASNÝCH ODĚVNÍCH VÝROBKŮ S POUŽITÍM KRAJKY

V současnosti se vyrábí krajky použité na oděvní výrobky a prádlo převážně strojově. Krajky do společenských oděvů a dekorační jsou i nadále vyráběny ručně.

elastické – elastické krajky se používají především na lemech u spodního prádla, při výrobě dámských plavek, sportovního oblečení jako například část vnitřní podprsenky sportovního tílka(značky adidas, nike), krajka zde plní funkci estetickou (v některých případech jde část vidět) a funkci praktickou, pomáhá absorbovat tšlesné tekutiny

syntetické – používají se k výrobě nočních košílek, spodního prádla, županu a na svatební šaty, tyto krajky zvyšují hodnotu výrobku a často se používají u luxusních výrobců (Christian Dior, Victoria Secret)

paličkované krajky – tyto krajky jsou velice drahé a né tak často používané v oděvní tvorbě, často se používají jako dekorace v domacnosti anebo součást tradičních lidových krojů (viz příloha 1) tyto krajky se často vyváží do zahraničí, jako tradiční výrobek naší země

výšivky na tylu, elastickém tylu - tento druh krajek se hojně využívá na výrobu svatebních šatů, spodního prádla, korzetů

Rozměry krajek a použité materiály jsou velmi různorodé a individuálně přizpůsobené jednotlivým výrobkům dle jejich charakteru a užití. Nejpoužívanějšími materiály jsou polyamid, polyester, elastan, lycra, viskózové hedvábí a bavlna. V současné době se krajka používá především na výrobu spodního prádla, na společenské a svatební šaty, halenky, kroje apod.

Krajka na současné oděvní výrobky podléha vlivu módnosti. Trendem pro jaro-léto 2007 jsou krajky světlé až tělové barvy na stejném barevném podkladu. Používané u šatů a obuvi, kde krajka slouží jako vrchový a ozdobný materiál. Dále se používá k ozdobě oděvu na lidových krojích. Stále trvajícím trendem je krajka při výrobě svatebních či společenských šatů. Výrobky jsou buď celokrajkové nebo jako výstřihový podklad, který je převážně umístěn na předním díle v místech dekoltu. V současné době je krajka hojně používaná i na spodním prádle.

Některé ženy si prádlo bez krajky a jemných vzorů neumějí představit a právě proto každou sezonu přicházejí jednotlivé firmy s novými vzory, barvy a nápady, kde co ubrat a kde co vylepšit. Krajkové prádlo je ideální pro nošení v letních měsících, kdy chceme, aby něžnost krajky a její půvab byly nenápadně ukázány pod topem nebo halenkou.

Oblíbenost krajky přetrvává doslova staletí. Tento skvost se nyní dostává do popředí jak jako součást šatníku, ale také botníku. Klasické lodičky vypadají letošní společenskou sezónu díky ní zcela nově a originálně.

obrázek č. 18 – lodičky z krajky

8. Závěr

První zmínky o krajce pochází ze 4. a 5. století, tyto krajky jsou označovány jako předstupně krajky. Tím se rozumí materiály, které nelze s novodobou krajkou ztotožnit, ale vykazovaly techniku zpracování, které se podobaly krajkářským technologiím.
Krajka jako vyhraněný druh textilní práce doprovází kulturní vývoj člověka teprve od 16. století, kdy se stala a zůstala výraznou součástí historie odívání a výzdoby interiérů ve všech slohových a uměleckých období.

V práci je stručný přehled vývoje krajky, podrobnosti jsou uvedeny v příloze. Technologie výroby krajek je velmi rozmanitá a práce se dotývá jen určitých oblastí. Není opomenuta ani oblast užitého materiálu jako vlákna a přízí a nezbytné pomůcky při tvorbě krajky.

V současné módě je použití krajky velice běžné. Využívá se jí především k výrobě spodního prádla, svatebních šatů, společenských šatů a také lidových krojů.
Neméně se také používá k výzdobě interiérů, kde je zavěšena na zdi ve formě tapisérií nebo je zavěšená či stojí v prostoru. Také se v současné módě používají oděvní doplňky jako jsou krajkové límce, plastická tvarová bižutérie apod.
Krajky se vyrábí v různých šířkách, vzorech, jemnostech, barvách a také různými krajkářskými technikami, jako jsou:

- Práce jehlou (šití, vyšívání, tenerifa, šitá krajka)
- Křížení nití (tkaní, prýmky, krosienkování, paličkování)
- Uzlování (vázání třapců, drhání, síťování, frivolitky)
- Tvorba ok (pletení, háčkování)

Účelem této práce bylo zpracovat celkový přehled krajkářských technik a jejich historie. Práce analyzuje materiály použité na krajky, porovnává uplatnění krajky v minulosti a současné době a následně se materiály hodnotí.

9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

(1) Vondrušková, A. a Prošková, I. : Krajkářství, Praha 2004

(2) STANĚK, J. a KUBÍČKOVÁ M.: Oděvní materiály TUL/Liberec 1986

(3) PEČENKOVÁ A.: *Šité krajky*

(4) PROŠKOVÁ, I.: Ručně paličkovaná krajka, vydala Iva Prošková, Praha 1996

(5) BURIAN, M. a MATÁSEK, J.: *Oděvní materiály*, SNTL, Praha 1985

(6) STANĚK, J.: *Textilní zbožíznalství* – vlákenné suroviny, TUL/Liberec

(7) Internetové stránky: www. dupont com.

(8) MILITKÝ, J. : Textilní vlákna,TUL/Liberec 2002

10. PŘÍLOHOVÁ ČÁST

Příloha 1

Historie krajek ……strana 1 - 30

Příloha 2

Firma Topak Drnovice ……strana 31 - 35

Příloha 3

Vzorky paličkovaných a žakárových krajek ……..strana 36 - 41

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

Fakulta textilní

Kód : 382/07

Katedra technologie a řízení konfekční výroby v Prostějově

PŘÍLOHA ZÁVĚREČNÉ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

ANALÝZA A VÝROBA KRAJEK V MINULOSTI A DNES

ANALYSIS AND PRODUCTION OF TEXTILE LACES IN HISTORY AND PRESENT TIME

Autor bakalářské práce: **Pavla Kudrfalcová**

Vedoucí bakalářské práce: **Ing. Marta Smékalová**

Počet příloh: 3

Obrázky: 18

Separátní příloha :

Příloha 1

Historie krajek ……strana 1 - 30

Příloha 2

Firma Topak Drnovice ……strana 31 - 35

Příloha 3

Vzorky paličkovaných a žakárových krajek …….……..strana 36 - 41

1. PŘÍLOHA
HISTORIE A VÝVOJ KRAJKY

HISTORIE A VÝVOJ KRAJKY

POČÁTKY KRAJKÁŘSTVÍ

STAROVĚK

Počátky paličkování lze pravděpodobně již ve starověku. Paličky a dokonce zbytky krajky byly nalezeny ve starověkém Egyptě při analýze oblečení mumií, uložených v sarkofázích. Nejstarší evropský nález kostěných paliček pochází z Kypru a lze ho datovat do pozdně římského prostředí (4. stol. n. l.). Části měst, ležících na mořském pobřeží, byly zničeny zemětřesením a následnou přílivovou vlnou. V ruinách se při archeologickém průzkumu v letech 1980 – 1990 objevilo asi 200 kusů paliček. Jde o soubor, který lze interpretovat jinak než jako nástroje pro výrobu paličkované krajky.

STŘEDOVĚK

Otázkou, která pravděpodobně nebude nikdy detailně zodpovězena, je další cesta paličkované krajky a její rozšíření v Evropě před epochou italskou v 16.století. I ze středověku existují doklady, nikoli však na obrazech, které jediné bývají nesporným pramenem. Kusé informace lze hledat jen v ojediněle dochovaných písemných dokladech. Analýza je o to složitější, že výrazy, použité ve starých zprávách, nemají obvykle jasný význam.

V roce 1246 objednal papež Inocenc IV. Ornáty, které měly být poslány do Říma pro jeho potřebu. V oficiálním dopisu anglickému opatovi nařizuje, aby dílo bylo zdobeno technikou, již nazývá „anglické dílo“ nebo „jeptišská práce“.Jako jeptišská práce se později v Anglii a často i v jiných zemích západní Evropy označovala právě paličkovaná krajka.

I přes tento svým způsobem unikátní a ne zcela jistý doklad se všem zdá, že se technika paličkování krajky uchovala ve středověku spíše na východním Středomoří, kde navazovala na starší antickou tradici. O krajkářství hovoří ojediněle byzantské písemné prameny. Významné místo v rozvoji výroby krajek měla zřejmě jedna ze součástí liturgického ornátu, který kněží používali při bohoslužbách. Od nejstarších časů nosívali jakousi košili, lemovanou krajkou, která střihem navazovala na antické oblečení. Této oděvní součástce se říkalo dalmatika. Název je odvozen od místa, kde se poprvé užívala – Dalmácie.

K území Balkánu se vážou i unikátní části liturgických textilií, dochovaném v pravoslavných klášterech, právě tak jako ojedinělé zmínky v písemných pramenech. Zcela pominout nemůžeme ani všeobecně rozšířenou legendu, která se o vzniku paličkované krajky na Balkáně vypráví. Je důležité, že této legenda byla známá také v italských Benátkách.

Podle ní žil na pobřeží Jaderského moře v Dalmácii mladý rybář. Zasnoubil se s krásnou dívkou, která pro něj zhotovila novou síť jako dárek. Když ji poprvé vrhl do moře, vylovil jen kusy mořské trávy a kousky bílého korálu. Záhy poté byl odveden, aby sloužil v benátském loďstvu. Truchlící dívce po něm zbyla jako vzpomínka pouze poškozená síť, kterou začala opravovat, zacelila děravá místa tak, že na nich z nití zhotovila napodobeniny korálů a spirálek mořské trávy. Efekt byl tak krásný, že začala dostávat objednávky. A tak začala vyrábět paličkovanou krajku se síťovou půdicí.

To vše ukazuje, že stopy paličkované krajky ze středověku směřují na území tehdejší byzantské říše a na jadranské pobřeží, do Dalmácie. Z historických souvislostí pak vyplývá i další cesta přes Benátky do západní Evropy. Benátská republika totiž ovládla ve 14. a 15. století část Dalmácie a hlavním benátským přístavem byl Dubrovník.

ITÁLIE – KOLÉBKA KRAJKY

Zásluha Benátčanů tkvěla tedy nikoli v tom, že by v 15. a 16. století objevili techniku paličkování, ale že ji rozšířili a zprostředkovali celé západní Evropě. Z mnoha dokladů je totiž zřejmé, že i v Benátkách, v souvislosti s balkánskou produkcí, znali paličkovanou krajku dříve, než se obecně soudilo.

Itálie je nazývána kolébkou krajky, protože se tu rozvinula z hlediska techniky i vzorů. A právě odtud se šířila i do dalších zemí. Zásluhu na tom měly i tištěné vzorníky, jejich prostřednictvím se šířily dobové renesanční vzory.

Jeden z prvních vzorníků vyšel v Benátkách již v roce 1530 pod názvem „Esemplario dei lavori“ od Nicola d´Aristotela (nazývaného Zoppino). Kolem roku 1557 byla opět v Benátkách vydána kniha se vzorníkem paličkovaných krajek, pro povzbuzení zájmu nazvaná „Le Pompe“. Autor objasňuje, že tyto krajky „*jsou nejen krásné, ale také užitečné a potřebné“*. Dnes je tato kniha uložena v knihovně Arsenalu v Benátkách.

Právě tato kniha se někdy uvádí jako doklad, že v 16. století krajka v Benátkách vznikla. Problém je ale v tom, že se v ní nenachází žádný úvod o tom, jak se krajka vyrábí, jaký materiál se užívá a jaké nástroje jsou nutné. Autor vzorník sestavil tak, jako by nepsal o nové technice, ale pouze poskytoval návody ženám, které dobře věděly, jak s nimi naložit. Onen neznámý autor také určitě nebyl vynálezcem herdule, jež je v knize zobrazena.

Obrázek 1 Reticella – šitá krajka (Anglie nebo Španělsko, začátek 17.století)

Další datovaný vzorník z této doby byl vydán v roku 1527 v italském městě Cologne. Jde o malý osmerkový svazek s 42 tabulkami. Vzory vycházejí ze středověkých a arabských arabesek a písmen, některé krajky jsou na bílé půdici, zbytek na černé. Většina paličkovaných krajek je doplněna výšivkovými stehy. Ani zde nejsou poznámky v technice a jde zjevně o vzorník, který znalost techniky práce předpokládal. O tom, že se paličkovaná krajka vyráběla v Itálii již před rokem 1500, napovídají také další písemné prameny. Jeden z nich, uložený v katedrále ve Feffaře, obsahuje účet s uvedenými ceny za opravu a pokovení krajkové

ozdoby na jedné ze součástí ornátu, jakési vestě, které se říkalo „vestment“. V benátském archivu existuje dokument datovaný kolem 1476, který výslovně hovoří o výrobě krajky paličkami. Nejstarší doklad z Flander je z roku 1495. Jde o oltářní obraz v chrámu sv. Petra v Lovani, na němž dívka s herdulí paličkuje krajku.

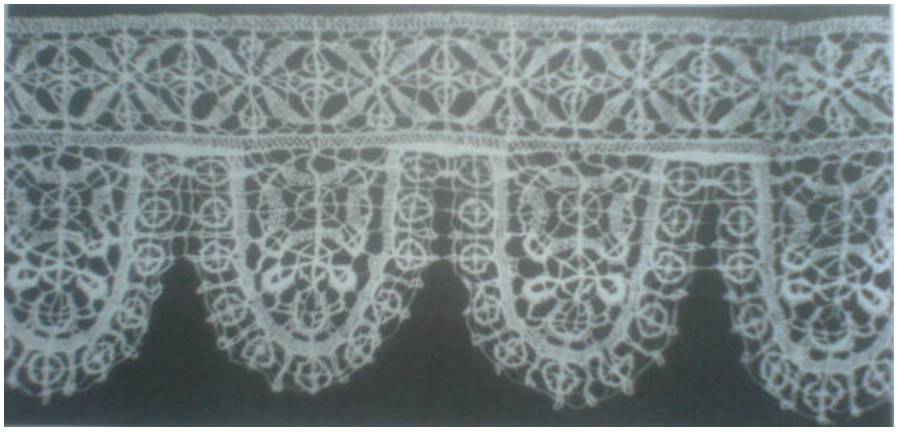

Obrázek 2 Krajka španělských protestantů v Holandsku (počátek 17. století)

I když je jisté, že technika výroby paličkovaných krajek byla v pozdním středověku alespoň omezenému okruhu výrobců známá, objevuje se sporadicky. Důvod je ovšem zřejmý. Krajka ve středověku nesloužila jako módní doplněk. Románské a gotické oděvy byly střídmé a pokud se na nich objevovaly zdobné prvky, bývaly často předmětem kritiky a dokonce přísných zákazů. Po celý raný středověk vydávali západoevropští panovníci „příkazy proti přepychu“.Zákazy existovaly po celý středověk, ale je pravda, že se nedodržovaly. Je paradoxem, že ve Francii za Ludvíka XIV.(1643 – 1715), v době, kdy si nikdo neuměl představit oděv bez krajek, byla vydána spousta zákazu přepychu a nejméně 12 ediktů proti nošení krajek!Přesně v téže době byla ve Francii založena Královská krajkářská manufaktura. Zákazy totiž zřejmě platily jen pro prostý lid a jejich smyslem bylo odlišit oblečení šlechtice a měšťana. Touha po módních šatech však byla ve všech dobách silnější než zákon.

ZÁPADNÍ EVROPA

Středověká západní Evropa byla kulturně a hospodářsky mnohem jednotnější, než by se dnes na první pohled zdálo. Na troskách antického Říma byla v 9. století obnovena středověká říše římská v čele s císařem.

Ještě větší jednota středověké Evropy platila v oblasti hospodářské. Přední italští finančníci působili již koncem 14. století ve většině velkých měst severně od Alp, flanderští a italští obchodníci vozili své zboží až do Skandinávie a do Uher. Od 13. století se kolonizovala lesní půda, kolonisté z Německa se dostávali až do Sedmihradska.

Těsné kontakty mezi panovníky a předními velmoži vedly také k určité unifikaci v módě a výtvarném umění. Tím bylo dáno i poměrně rychlé rozšíření krajek v 16. století. Jakmile se objevily na dvorském oděvu v jedné zemi, záhy se začaly napodobovat i v zemích sousedních. A protože byla výroba krajek složitou záležitostí, nejprve se krajky dovážely, teprve později se budovala domácká výrobní střediska. K většímu rozvoji výroby v nových zemích došlo v 17. a 18. století především tam, kde proběhla reformace, nebo kde bylo nábožensky tolerantnější prostředí, které lépe přijímalo prchající krajkáře z Flander a z Francie. Výjimkou bylo jedině bigotní Španělsko, kde se vytvořila vlastní výroba z domácích, katolických zdrojů. Ze všech těchto důvodů má vývoj paličkované krajky v západní Evropě společné rysy a interpretovat ho lze jedině vcelku jako jeden kulturní a umělecký fenomén.

Obrázek 3 Benátská šitá krajka (17. století)

ITÁLIE

Paličkovaná krajka byla v Benátkách známá již ve 2.polovině 15.století. Ve stejné době se tu však mnohem výrazněji rozvíjela krajka šitá. Podobně tomu bylo i v 16. století, kdy byla šitá krajka základním typem benátské produkce.
Jedním z nejstarších typů benátské krajky byla RETICELLA, označovaná také jako „řecká krajka“. Obdobím jejího největšího rozkvětu byla léta 1480 – 1620. Zhotovovala se nejdříve v Benátkách a později i v dalších severoitalských městech. Charakterizoval ji geometrický vzor. Vzorníky šité krajky, dochované z 16. století z Benátek a z Flander, představuje obvykle stejné typy. Bylo to proto, že renesanční šitá krajka z Benátek byla často napodobována. Z Flander, které měly v tržní produkci paličkované krajky v té době větší význam, se dochovaly vzory, které se podle předloh benátské šité reticelly zhotovovaly paličkováním.

Vznik krajky, nazývané GROS POINT De VENICE, se datuje do roku 1520. Charakterizuje ji silná nit (někdy též koňská žíně), která tvořila plastické kontury („cordonnet“), a hojnost malých oček („picots“). Později se objevuje motiv růže, podle něhož dostaly tyto krajky název ROSE POINT.Někdy tvořily vzor malé květy růže, umístěné do trojúhelníku, které rozvinuté do prostoru vytvářely dojem sněžení (Piont de Neige). Mladším typem je POINT PLAT de VENICE a ještě později vznikl styl CORALLINE-POINT.

Výroba krajek v Benátkách byla značná rozsahem a pověstná vysokou kvalitou.To byl také důvod,proč někteří panovníci zvali benátské krajkářské rodiny, aby se usadily v cizí zemi a založily tam podobnou výroby. V polovině 17. století to např. udělal francouzský král Ludvík XIV. V 17. století se totiž benátské krajky (převážně šité, ale i paličkované) vyráběly především pro potřebu královského dvora. Produkce francouzského krajkářství byla sice taky dost značná, ale krajky z Benátek byly mnohem víc ceněné a mezi šlechtou patřilo k dobrému tónu mít oděv vyzdobený právě těmito krajkami.

Benátské krajkářství mělo podobu spíše ateliérové výroby. Domácká práce, organizovaná na manufakturním principu, se zde ve větší míře neuplatnila. O běžném životě krajkářek toho mnoho nevíme, ale dochovaly se jejich písně, které si zpívaly při práci. Tyto pracovní písně se běžně v severní Itálii zpívaly na venkově ještě počátkem 20. století, i když jejich důvod sahá hluboko do renesance.

Benátskou výrobu drahých šitých krajek zlikvidovala v podstatě na konci 18. století Velká francouzská revoluce, protože vzhledem ke změnám, které přinesla, rázem přestaly mít benátské krajky odbyt. Současně se nejen proměnil vkus, ale na trhu se stále více prosazovala levnější krajka manufakturní.

Jeden z mála nových typů, které v 19. století v Benátkách vznikly, byla polychromní krajka. Šlo o krajku paličkovanou z vícebarevného hedvábí, v pásku o šířce sedmi palců (1palec je asi 2,5 cm) bylo už 400 nití různých barev. Tím se vytvářely velice zajímavé barevné kombinace, inspirované někdy obrazy starých mistrů benátské školy. Tato krajka se ovšem záhy začala vyrábět na strojích.

Krajkářství se od 16. století postupně rozvíjelo i v dalších severoitalských městech, jakými byly např. Janov, Florencie, Miláno a další. Jejich produkce však nikdy nedosáhla takové proslulosti jako benátské krajky.

Obrázek 4 Maltézská krajka (Malta, 20. století)

V Janově se vyráběly různé druhy, ale typická byla pevná krajka ze silnějších nití, která se užívala jako ozdoba běžných šátků, anebo lemovala okraje střevíců. Bývala zakončená malými obloučky a typickým dekorem se pro stal motiv pšeničného klasu. Známá krajkářská manufaktura vznikla již koncem 16. století ve vesnici Albissolla (poblíž Janova). Pracovaly pro ni formou domácké práce ženy v širokém okolí. Vyráběly se zde krajky z hedvábí z černé, bílé a různých pestrých barvách.

V Miláně se krajkářská produkce rozvinula hlavně v 18. století. Ve velkém se tu vyráběly krajky, napodobující vlámské, ale hrubší a bez jemných detailů ve výplních. Venkovskou variantou krajek byla produkce z oblasti kolem jezera Como.

V roce 1833 zavedla lady Hamiltonová z Chichestru výrobu paličkované krajky na ostrově Malta. Vycházela z janovských krajek, převzala také motiv pšeničného klasu, ale do vzoru ještě zakomponovala maltézský kříž. Krajka z Malty dosáhla značné obliby a kolem roku 1850 se začala vyrábět v Anglii, kde se původní dekor rozvinul do mnoha variant.

NIZOZEMSKO

Nejstarší doklad o krajkářství ve Flandrech pochází z roku 1495. Jde o obraz na křídle oltáře sv. Petra v chrámu v Lovani, na němž je zobrazená dívka s herdulí, jak paličkuje. Tento obraz vznikl jako symbol flanderských městských řemesel. To, že sem bylo zařazeno i paličkování, je důkazem, že v té době krajkářství existovalo a znalost techniky paličkování nebyla nijak ojedinělá.
Z 1.poloviny 16.století je dochováno několik unikátních dokladů, které zmiňují flanderskou výrobu krajek. I přes absenci písemných zpráv lze téměř s jistotou předpokládat, že se paličkováním živily stovky rodin. Víme také, že se místní krajky i přes četné zákazy pašovaly do Anglie.

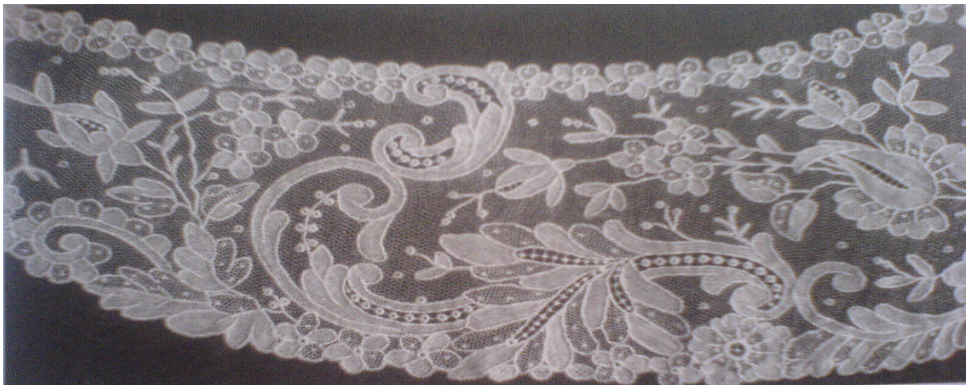

Obrázek 5 Bruselská šitá krajka (1870)

V polovině 16. století vyznávala většina krajkářských rodin, žijících ve Flandrech, protestantskou víru. Filip II. Povolal do Flander inkvizici, začal protestanty pronásledovat, bořil jejich kostely, protestantské kazatele věznil a některé dal popravit. Proto začaly flanderské krajkářské rodiny utíkat do ciziny.Odchodem flanderských krajkářů do ostatních evropských zemí se začala rychle šířit znalost techniky paličkované krajky, ale také styl a vzory. Původní flanderská krajka se tak stala téměř synonymem pro paličkovanou krajku obecně a v každém případě stála u zrodu krajkářství většiny evropských zemí, kde zdomácněla, přijala místní motivy, vkus a nové podněty.

I po tomto obrovském exodu krajkářů zůstaly ve Flandrech stovky a možná i tisíce rodin, které se dále živili paličkováním. Základna flanderského krajkářství v 1.polovině 16.století musela tedy být velmi početná. Někteří historici dokonce soudí,že výroba krajek v 15. a 16.století zachránila Flandry před hospodářským zruinováním, neboť zemi v důsledku náboženské perzekuce opouštěli i řemeslníci ostatních profesí. Prodej krajek nahrazoval ztráty po odchodu soukeníků, pláteníků a dalších výrobců textilního zboží. Mezi velice schopnými krajkáři , které ze země neodešly, byly také jeptišky a ženy žijící v klášterech. Tato práce nevyžadovala mnoho materiálu , byla inspirativní pro modlitbu a i když platy byly nízké, stačili ženám, které zbytečně neutrácely za jídlo a šaty.

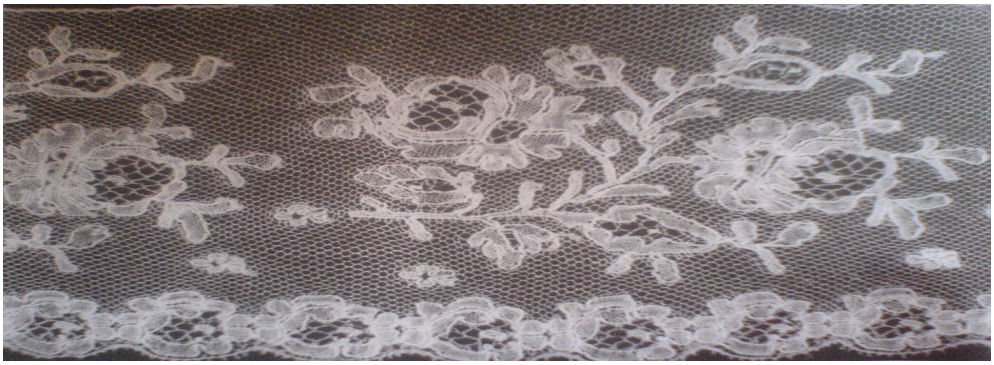

Obrázek 6 Mechelenská krajka (18. století)

Ve Flandrech v té době platili zákazy nošení krajek, které byly vydávány pro všechny země ovládané Španělskem. V praxi se tu ovšem nikdy příliš nedodržovaly a urození lidé, stejně jako zámožní kupci , krajky běžně nosili. Na omezení domácího prodeje však přece jen určitý vliv měly. To byl další důležitý faktor vývoje krajkářství ve druhé polovině 16. století. Flanderské krajky se začaly ve větší míře vyvážet do zahraničí, a to jak legálně , tak se často pašovaly do zemí, kam byl jejich dovoz zakázán. V největší míře do Francie, ale také do Anglie a dokonce i do Španělska. Pro pašování byly krajky díky svým rozměrům a váze ideálním zbožím.

O tom , že se rozmanité „zákazy přepychu“ míjely účinkem, svědčí dochovaný unikát ze sbírky bruselského Královského muzea umění a historie. Nejstarší datovaný kus paličkované krajky pochází z roku 1599 a byl pravděpodobně zhotoven v Brabantsku. Jedná se o přehoz, objednaný pro svatbu brabantského arcivévody Alberta, který nejspíš dostala darem jeho nevěsta , arcivévodkyně Isabela , při slavnostním příjezdu do Antverp. Krajka je poměrně rozměrná (1,73*1,33 m), po okrajích ji zdobí řady figur a v pravidelných obdélnících jsou různé zajímavé scény.

Celé dílo muselo být nesmírně nákladné a pracné a dokládá virtuózní umění tehdejších výrobců krajek.

Počátkem 17.století se po smrti krále Filipa II. Situace uklidnila a pronásledování protestantů ustalo. Do Flander se začali vracet někteří vystěhovalci, především pak ze sousední Francie, kde začali být koncem 16. století také pronásledováni protestanti – hugenoti. Příliv krajkářů z Francie pak pokračoval po celé 17. století. Po roce 1620 se nebývale oživilo krajkářství v tradičních oblastech od Valenciennes přes všechna větší flanderská města až po Antverpy, Lille a Bruggy.

Specifickým typem produkce se kromě oděvních a interiérových krajek staly flanderské vějíře. Původně se krajka na vějíře našívala. Nejstarší vějíř paličkovaný v celku byl zhotoven v 1. polovině 17. století pro brabantského vévodu. Tento styl se stal ve šlechtických kruzích velice oblíbený a v průběhu 17. století se krajkové vějíře vyráběly ve velikém množství. Některé se vyvážely, mnoho se jich také pašovalo do Anglie.

FLANDERSKÉ KRAJKY

Nejstarší flanderské krajky přebíraly pozdně gotický styl a napodobovaly krajky benátské , později janovské. Původně šité krajky se však ve Flandrech často paličkovaly. Poměrně záhy se začal vytvářet vlastní styl , označovaný jako belgický.V 17. století se v jednotlivých krajkářských centrech na jihu Nizozemska začaly produkovat nové typy krajek, které se pak až do 19.století ovlivňovali evropské krajkářství. Vlámský styl té doby byl typický i snahou o hru světla a stínu na ploše krajek, přesně tak, jak to vyžadoval barokní manýrismus a jak malovali své obrazy například Rembrant či Rubens.

Všechny krajky vyrobené ve Flandrech do roku 1665 byly ve Francii známé jako „Malines"(tedy krajky z Mechelinu). Naopak krajky, které dnes nazýváme podle typy jako mechelenské, jsou doloženy až po roce 1630. Šlo tady nejspíš o odlišné typy.
Původní typy flanderských krajek byly spojovány s výrobou z okolí Bruselu. Nejstarší datované doklady o jejich původu pocházejí z doby po roce 1520. Jiné, starší prameny, se většinou nedají spolehlivě místně určit. Bruselské krajky byly charakteristické květinovými motivy, které se někdy šily jehlou(podle benátského vzoru), ale většinou se paličkovaly.

Po roce 1630 se rozšířil typ mechelenské krajky. Byla jemná jako pavučina a v dobových pramenech se označovala jako „královna mezi krajkami". S výkladem podobných přirovnání však musíme být opatrní, protože již tehdy měla svůj komerční základ. V podobných superlativech hovoří jiní doboví autoři o krajce bruselské.
Původní mechelenské krajky měly nepravidelný základ. Později byla jejich půdice, stejně jako u bruselských paličkovaných, tvořená šestihrany, podobným plástvím (buňková půdice). Jednotlivá oka se skládala ze čtyř šikmých stran a dvou stran svislých řetízkových, ale u mechelenské krajky byly řetízky kratší než u bruselské. Převažovaly květinové ornamenty, tak jemné, že navozovaly spíše dojem výšivky. Na královském dvoře ve Versailles se považovala tato krajka za vhodnou pro letní módu. Byla lehká, měkká a obvykle světlá.

Obrázek 7 Valencienská krajka (Flandry, 18. století)

Antverpský typ krajky se vyznačoval hrubším zpracováním, obvyklými motivy byly květináče nebo vázy s květinami. Proslulé valencienské krajky získaly svůj název podle města Valenciennes (dnes ve Francii, ale původně patřilo ke španělskému Nizozemsku). Typ valencienské krajky se objevil v první polovině 17. století, stal se velmi oblíbený a záhy se stejné krajky začaly vyrábět i v Gentu a dalších flanderských městech a vesnicích. Valencienská krajka je typická kosočtvercovou půdicí z řetízků, nejčastějšími motivy byly květy karafiátů, lilií a růží. Výroba valencienských krajek vyžadovala hodně času a trpělivosti, ale jejich působivý efekt přinášel velký zájem zákazníků.

Poslední známý typ se označuje jako binche. K její výrobě se obvykle užívalo 500paliček, ale jsou dochovány zprávy o užití až 1000 paliček. O krajce binche se říkalo, že vypadá jako sněžení. Protože byla z kvalitního lnu, dala se prát. Užívala se na kapesníčky, košile a prostěradla.

Nejstarší flanderské krajky byly většinou mimořádně lehké a vzdušné, protože se vyráběly z jemných nití. Ve Flandrech obecně byla v té době k dispozici jedna z nejkvalitnějších přízí v Evropě a také díky tomu byly místní krajky tak vyhlášené. I když si mnohé krajkářské rodiny, které odešly v průběhu 16. 17. století, odnesly znalost techniky i spoustu vzorů, jen těžko dokázaly dosáhnout stejné kvality jako doma. V cizině výrobci neměli k dispozici stejně kvalitní a jemné nitě. Pokud používali domácí nitě, byly výrobky hrubší, pokud nitě dováželi, byla cena příliš vysoká. Proto si flanderské krajky udržely i přes odchod tisíců výrobců výlučné postavení i v 18. století.

Také v tomto období patřily mezi významná výrobní střediska kláštery. Ve sbírkách bruselského muzea se dochoval i nádherný závoj, na němž je zobrazena Panna Marie Sedmibolestná. Byl zhotoven v Antverpách v klášteře bekyň. Jiný závoj je datovaný do roku 1720 a zobrazuje Nalezení Svatého kříže svatou Helenou, matkou císaře Konstantina Velikého.

V 18. století vládli na území dnešní Belgie rakouští Habsburkové. Císař Karel VI. I jeho dcera Marie Terezie krajky milovali a podporovali jejich výrobu, stejně jako obchod s nimi. Z účtů víme, že měli nejraději bruselskou krajku. Matka Marie Terezie si například koupila šaty z bruselské krajky, které stály tolik jako dům v nejmódnější čtvrti v Bruselu.

Bruselská krajka se v té době začala přibližovat francouzskému stylu. Během první čtvrtiny 18. století přijala symetrickou kompozici, podobnou francouzské krajce (Point de France), ale zpracované s větší invencí a nápaditostí. Později začala napodobovat francouzské módní trendy, nazvané „Régence“, „Louis XV.“(Ludvík XV.) a „Louis XVI.“(Ludvík XVI). Kompozice a motivy paličkovaných krajek byly jemnější a drobnější, což plně odpovídalo proměně barokního vkusu v rokokovou módu koncem 18. století.

Běžně se také začala užívat staronová metoda aplikací. Půdice se zhotovila zvlášť a samostatně pak jemné květinové motivky, které se buď našívaly, nebo lepily speciálním lepidlem. Lepení bylo ve své době módní, neboť malé paličkované kvítky zůstávaly jemné a pružné. Dochovalo se několik mistrovských kusů bruselské krajky, zhotovených touto taktikou. Jedním z nich je pastelový závěs, určený pro ruského cara Mikuláše I., další podobný patřil pravděpodobně císaři Napoleonovi.

Na techniku aplikací navazovala i strojová výroba v 19. století. Nejprve se strojově vyráběla tylová půdice, na niž se nalepily ručně zhotovené paličkované motivy, později se krajka začala vyrábět celá na strojích. V Belgii byl tento proces přeměny ruční výroby v tovární velice rychlý a strojové krajky brzy ovládly trh. Ruční výroba se přesunula spíše se polohy umělecké a zájmové.

Obrázek 8 Krajka bince (17. století)

ŠPANĚLSKO

Španělsko bylo v minulých staletích jednou z evropských krajkářských velmocí. Hlavně v 17. a 18. století se tu krajka nesmírně rozšířila, protože se stala součástí oděvu nejširších lidových vrstev. Uplatnila se na ženských kabátcích, košilkách a halenkách, ale především na šátcích a typických rozměrných plenách zvaných mantilla. Brzy se krajka objevila i na ubrusech, stolních přehozech, na ložním prádle apod.

Snad v žádné evropské zemi nebyl podíl krajek v lidovém oděvu tak veliký jako ve Španělsku. A právě to vedlo k tlaku na stálé rozšiřování výroby. Již na konci 18. století zde fungovaly dobře organizované manufaktury a v první polovině 19. století se objevila strojová výroba. Protože krajka sloužila jako součást oděvu venkovských vrstev, byl vždy tlak na co nejnižší cenu, třeba i na úkor kvality. Proto se strojová krajka tak rychle ujala a snadno

vytlačila ruční výrobu. Ve většině tradičních krajkářských center tak již ve 2. polovině 19. století ruční produkce vzala za své.

Historie výroby krajky má ve Španělsku nejen dlouhou tradici, ale je zajímavá i z hlediska vzájemných vlivů různých kultur na tomto území. Zdobení okrajů látek, jemuž se věnovali specializovaní výrobci – pozamentéři, má zřejmě svůj původ již v prostředí iberských kmenů v epoše po rozpadu římské říše. Některé kamenné sochy z Cerro de los Santos a Albacate dokládají různé techniky zdobení, od plizování až po lemy tvořené uzlíčkovou technikou a křížením nití. Po příchodu Arabů na území dnešního Španělska byl celý poloostrov vystaven přímému vlivu orientálního dekorativismu, technicky mnohem vyspělejšího, než byla textilní produkce zbytku křesťanské středověké Evropy.

O vlivu mimoevropského prostředí na vývoj krajek svědčí dva fragmenty za 16. století, nalezené v ruinách Alhambry. Jde o síťované kusy, jež se technicky dají srovnat s koptským síťováním ze 3. až 6. století (čepec a závoj, nalezené v tombě na území dolního Egypta). Ve Španělském prostředí, které jazykově vycházelo z latinské tradice, se z latinského označení pro síť (rete, reticulum) vytvořilo označení techniky randa. Dobový výklad pak upřesňuje, že randa je krajka udělaná pomocí uzlíků, na rozdíl od paličkované, zhotovené paličkami. Proto se nález z Alhambry řadí do okruhu techniky randa, tedy síť s vyšívanými motivy.

Obrázek 9 Oděv s mantilou (Španělsko, 1880)

Kdy se přesně pozamentérské řemeslo ve Španělsku objevilo, je stále předmětem odborných diskuzí. Teprve od 13. století lze v obchodních účtech, celních zákonech i inventářích kostelů a šlechtických domácností zachytit zmínky o zdobných lemech, jež se nazývaly pasamano, trenza, randa, cadeneta a cairel. Označení „pasamo“ bylo obecným pojmem pro pozamentérské práce. Nejstarší dochovaný textilní kus zdobený tímto způsobem je ve sbírkách Episkopálního muzea ve Vich. Jeho výroba se připisuje biskupu sv. Bernatovi Calvó (žil na konci 13. století).

Pozamentérské zboží se vyrábělo ze zlatých a stříbrných nití, někdy se přidávalo i hedvábí. Od 14. století se však ve Španělsku (stejně jako v některých jiných evropských zemích) začalo v rámci snah o obrubu křesťanství bojovat proti přepychu jako zdroji hříchu. Zákaz ozdob ze zlata a stříbra (pouze hedvábí bylo povoleno) pochází ze 14. století z Valencie, tento zákon potvrdili koncem 15. století i Isabela Kastilská a Ferdinand Aragonský.

V roce 1537 bylo pak pozamentérství úplně zakázáno v celém Španělsku. Zákaz se vztahoval i na další způsoby dekorování oděvů (vyšívání, aplikace zlata a stříbra) a zakázáno

bylo dokonce šití šatů s brokátu. Tento zákon platil i v tehdejších španělských koloniích. Právě v něm lze najít vysvětlení, proč se později na území některých bývalých španělských držav (Indie, Mexiko) paličkovaná krajka buď vůbec neprosadila, anebo jen velice skromně.

I když zákazy přepychových oděvů (zvláště zdobených zlatem a stříbrem) teoreticky platily po několik století, v praxi se především na panovnickém dvoře a na dvorech nejbohatších velmožů nikdy nedodržovaly. Svědčí o tom dochované portréty, stejně jako inventáře a další písemné prameny. Zákon potvrdil i španělský král
Filip III. Když však přišel v roce 1602 jeho vyslanec vévoda z Lemos do Říma a byl přijat papežem Klimentem VIII., měl oděv zdobený nádhernými stříbrnými a zlatými krajkami. V 16. století se právě ze Španělska šířila móda honosného dvorského oděvu, který byl s drahými krajkami neodmyslitelně spjat a jehož symbol, krajkové okruží, se stal na poměrně dlouhou dobu součástí oděvu v mnoha evropských zemích.

Ač byly základní směry vývoje paličkované krajky ve Španělsku velice blízké, existovaly mezi jednotlivými oblastmi specifické rozdíly. Byly dány tím, že ke sjednocení Španělska došlo až koncem 15. století. Proto hrály místní tradice, které se odrážely v řemesle i v lidové kultuře, dlouho významnou roli. Počátky paličkování jsou v jednotlivých krajích poměrně nejasné, především z důvodů terminologických, neboť se dlouho stejnými názvy označovaly různé druhy práce. Za nesporný počátek, kdy lze paličkovanou krajku ve Španělsku doložit, můžeme považovat konec 16. století.

PORTUGALSKO

Území dnešního Portugalska ovládl v polovině 16. století španělský král Filip II. A španělská nadvláda byla svržena povstáním až v roce 1640. Právě během této doby se v Portugalsku rozšířila výroba paličkovaných krajek, jež se v prvé fázi vývoje prakticky nedají odlišit od španělské produkce. Zpráv o místech výroby se mnoho nedochovalo, ale hojné užívání krajek na krojích svědčí o značném rozsahu paličkování. Kromě toho se však na místních trzích stále prodávalo hodně zboží ze Španělska.

Po velikém zemětřesení, které roku 1755 zničilo Lisabon, byla ve městě založena krajkářská manufaktura, ale zřejmě brzy zanikla. Roku 1887 byla v Peniche pod patronací portugalské královny založena průmyslová škola, která se věnovala výuce různých krajkářských technik. I když měla škola státní podporu, byla brzy zavřena. Ředitelka školy Doña María Augusta Bordallo Pinheiro do lisabonu a tam založila s několika krajkářkami malou dílnu, která se podílela především na šíření vzorníků a na další osvětlené činnosti.

Na konci 19. století vzniklo v Lisabonu hnutí za obnovu krajkářského umění. Na počátku 20. století byla centrem tradiční paličkované krajky jižní provincie Algarve (především vesnice Faro), dále okolí přístavu Peniche (severně od Lisabonu) a Vieny de Castello (na severu při hranici se Španělskem). Jako středisko paličkované krajky se uváděl na počátku 20. století i Lisabon.

Na výstavě portugalského regionálního umění v Lisabonu v roce 1920 byla vystavena řada prací z Villa de Conde, malého městečka nedaleko Porta (sever Portugalska). Několik let předtím tu byla založena krajkářská škola, která se soustřeďovala především na uměleckou tvorbu. Mistrovským kusem výstavy byla krajka zobrazující dveře metropolitního chrámu a prostorová kompozice představující vesnický pranýř.

V Peniche se paličkuje dodnes, právě tak jako ve Villa de Conde. Tady se pořádají každých 5 let mezinárodní přehlídky krajkářek, působí zde škola a muzeum krajek.

Většina dochovaných portugalských krajek z té doby napodobuje vzory ve španělské Galicie a Kastilie, domácího původu jsou dekory, napodobující portugalský filigrán.

Herdule používané na severu země byly stejné jako v Andalusii – tvarem podobné rukávníku, ale kratší a kulatější. Upevňovaly se na stojan z vrbového proutí. Krajkářky

z Peniche používaly herdule cylindrické („almofada“), upevněné do vysokého stojanu pleteného na způsob košíku, aby byl lehký a dal se snadno přenášet z místa na místo. Bývaly totiž zvyklé pracovat na ulici.

FRANCIE

Ve Francii se pravděpodobně začala krajka (šitá i paličkovaná) vyrábět v 1. polovině 16. století. Inspirací byla nesporně produkce benátská. Italský vliv byl ve Francii v 16. století velmi silný, což kromě jiného způsobily i války na italském území (především boj o Milánsko). Francouzský král František I. (1515-1547) dokonce na čas obsadil značnou část severní Itálie. Jeho syn Jindřich II. (1547-1559) měl za manželku Italku Kateřinu Medicejskou. S ní přišly na francouzský dvůr nejen italské dvorní dámy, ale také italská móda, obchodníci a řemeslníci. Ve své výbavě si přivezla množství oděvů, zdobených krajkami.

Nejstarší krajky, které se do Francie dovážely z Benátek, byly převážně šité. Nosily se podle italské módy z konce 16. století na pláštích, pláštěnkách a dalších oděvních součástkách. Většinou bývaly ze zlatých a stříbrných nití, typických v té době právě pro Benátky.

Domácí výroba se začala rozvíjet postupně. V memoárech jednoho francouzského spisovatele z roku 1544 se uvádí: *„Dámy a hodnostáři v kostelech začali zdobit své oděvní doplňky a ornáty druhem krajek, které byly tak hrubě udělány, že ukazovaly, že toto umění je teprve v plenkách“*.

Významný vliv na počátky francouzského krajkářství měly na konci 16. století i sousední Flandry. Část protestantů, kteří prchali za vlády Filipa II. Před inkvizicí do ciziny, zamířila v letech 1563-1568 do severní Francie. Lze předpokládat, že právě oni sem přinesli techniku paličkování.

Za vlády krále Jindřicha IV. (1589-1606) bylo krátce po sobě vydáno několik zákazů užívání krajek (v letech 1594, 1600, 1601 a 1606). Královský ministr dokonce vydal nařízení s přísnými tresty, které zakazovalo jednání a obchodní spolčování se zahraničními obchodníky s krajkami. Přesto se krajky nadále nosily a jejich obliba v dvorském prostředí dokonce stoupla.

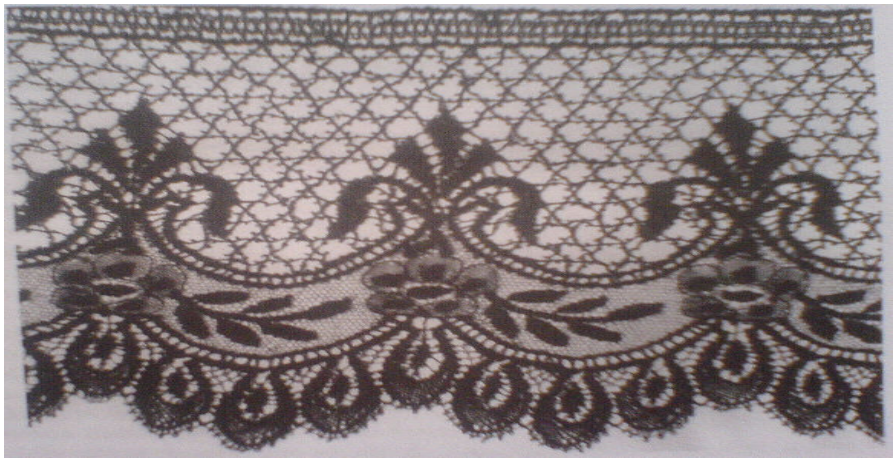

Obrázek 10 Krajka le puy (Francie, 19. století)

Je jisté, že již koncem 16. století se ve Francii vyráběly vlastní krajky. Snad právě s ohledem na domácí produkci vyšly zákazy jejich dovozu. Jedním z dokladů francouzské produkce jsou tehdejší edice vzorníků. Jen v Lyonu jich vyšlo nejméně šest, dílo Benátčana Vinicoly (Les singuliers et nouveaux pourtraicts…et ouvrages de Lingerie) vyšlo

francouzsky v Paříži v několika vydáních v letech 1587 až 1623. I když většinu vzorníků představovaly šité krajky, uvedeny jsou i vzory zhotovené technikou paličkování.

V nejstarších francouzských vzornících byly publikovány především vzory benátské. Jako novinka se v nich označuje reliéfní krajka (Point de Venice) s květinovými ornamenty, které vystupují nad základní plochu. Zhotovovaly se nejen se zlatých a stříbrných nití, ale často i z bílých, a podle komentáře vzorníků připomínaly tyto motivy reliéfní řezbu ze slonoviny. Základem byla paličkovaná krajka, doplněná u nejjemnějších detailů šitím.

Obrázek 11 Krajka chantilly (severní Francie, 19. století)

Na počátku obrovského vzestupu francouzského krajkářství za krále Ludvíka XIV. (1643-1715) stál jeho ministr Colbert (zemřel 1683). Byl to jeden z prvních skutečných ekonomů, autor národohospodářské monetární teorie, podle níž se nemá zboží dovážet, ale raději vyráběn doma. Snažil se tak zajistit, aby peníze neodcházely za hranice, ale utrácely se na domácím trhu. V Colbertově době byla Francie největším dovozcem krajek z ciziny, neboť rozmařilý královský dvůr jich spotřeboval v duchu dobové módy neuvěřitelné množství. Ještě v té době sice vycházely zákony proti přepychu (celkem 12 jich bylo namířeno proti nošení krajek), ale stejně jako ty starší nic podstatného neovlivňovaly. Zákazy byly pravděpodobně určeny hlavně pro prostý lid, kterému měly zabránit v napodobování oděvu šlechty. Nařízení z roku 1660 například zakazovalo nošení cizích krajek, francouzské krajky byly povoleny, ale nesměly být širší než jeden palec. Krajková okruží se směla nosit jen jeden rok po vydání ediktu, pak měla být nahrazena lněnými.

Koncem 17. století byly ve Francii zrušeny zákazy nošení krajek a roku 1690 bylo dokonce důstojníkům armády povoleno nosit krajky na uniformách.

V srpnu 1665 vydal panovník dekret, jímž založil královskou krajkářskou manufakturu ve mnoha městech. Měly se zde provádět *„různé druhy práce s nitěma, zpracovanými jehlou nebo na herduli, tak jak se tyto dělají v Benátkách, Janově a Dubrovníku. Budou se nazývat Points de France“*. Do čela těchto podnků postavil madame Gilbert, která znala benátský styl produkce a pod jejímž vedením pracovalo 30 krajkářek, které přišly z Benátek. Ty pak učily místní ženy a řídily jejich práci. Manufaktura záhy získala uznání, protože sám Ludvík XIV. Prohlásil, že místní produkce je lepší než z Benátek. Madame Gilbert obdržela na rozvoj výroby značné množství peněz (36 000 franků) a privilegium na exklusivní prodej po dobu 10 let. Styl, do té doby označený jako Point de Venice, se začal na základě královského ediktu nazývat Point de France (tedy „francouzský styl“ či „francouzská krajka“).

Záhy následovaly další podniky. Proslulou se stala dílna v Chateau de Madrid, v niž působili přední výtvarníci a jejíž produkce byla určena přímo pro panovníka a jeho nejbližší

okolí. Tak se stalo, že ještě koncem 17. století došlo k rozdělení dekorů podle různých míst výroby a v rámci dříve jednotného stylu Point de France se začaly rozlišovat krajky podle místa vzniku na krajky z kraje Alencon, Argentan atd.

Půdice ve stylu Point d'Alencon se šila jako tylová, ale řady se ještě jednou vodorovně obšívaly, byla spíše čtvercová než hexagonální. Krajka měla zpevněný okraj (cordonet), na nějž se používaly koňské žíně, a byla oblíbená pro mimořádnou krásu výplní. Alencon dodnes šijí krajku jeptišky v klášteře.

Obrázek 12 Krajka blonde (Španělsko, 18. století)

Druhý styl se nazýval Point d'Argentan. Typická byla řídká půdice, jejíž okraje se hustě obšívaly. Porty byly vyplněny růžky. Zpevněný okraj byl z koňských žíní, ale jemnější. Kromě toho se ve druhé polovině 17. století vytvořila ve Francii krajkářská centra, která nebyla ovlivněna benátským stylem, ale navazovala na tradici flanderské paličkované krajky. Hlavními středisky se stala severofrancouzská města. Ve město Valenciennes se staly módními krajky především krajky černé a krajky bonde.

V 17. století získaly francouzské krajky v Evropě obrovský odbyt. Z některých dobových obrazů je zřejmé, že oděvní doplňky s krajkami nosili i sloužící. Francouzské krajky se staly módní i na panovnických dvorech jiných zemí. Současně ale začal vstoupat jejich vývoz do zámoří. Byla založena francouzská Západoindická společnost, která operovala především na severoamerické pobřeží a jihovýchodní Asií. Odhaduje se, že koncem 17. století se paličkováním krajek ve Francii živilo asi 30 až 50 000 žen.

V 18. století začalo pomalu docházet ke stagnaci krajkářské výroby. Velikou ránu zasadila krajkářství Velká francouzská revoluce na konci 18. století. Krajka se stala symbolem královského dvora a stejně jako jiné symboly royalismu byla dokonce ničena a krajkářky pronásledovány. Mnohé z nich se proto začaly živit jinými druhy textilní výroby (přadláctví, tkalcovství).

ANGLIE

Ve starých anglických pramenech se objevuje ve středověku slovo „lace" (krajka), ale tehdy se tak označovala spíše výšivka. O paličkované krajce se uvažuje až v souvislosti s Kateřinou Aragonskou, manželkou krále Jindřicha VIII. Protože pocházela ze Španělska, je možné, že je v jejím případě slovo „lace" již označovalo skutečné krajky. Když byla v roce 1531 z královského dvora vypuzena, učila venkovany na hrabství Bedfordshire nové technice. Dochoval se dokonce velice starobylý dekor paličkované krajky v benátském stylu, který se nazývá „vzor královny Kateřiny".

Obchodem s krajkami se v Anglii zpočátku zabývali podomní obchodníci – pendleři, kteří roznášeli krajky ve vacích.

K obrovskému vzestupu anglického krajkářství došlo ve 2. polovině 16. a v 17. století. Důvodem byly tři velké vlny vystěhovalců z kontinentální Evropy. Celkově se počet krajkářů, kteří přišli během jednoho století do Anglie, odhaduje se na mnoho tisíc osob. Byly to hlavně protestantské rodiny z Flander, které prchaly před pronásledováním vládnoucích španělských Habsburků.

Hlavní vlna emigrace z Flander trvala zhruba pět let (1563-1568) a během krátké doby vzniklo v Anglii středisko paličkované krajky, které převzalo flanderské techniky a vzory. Ve flanderských rodinách se výrobou zabývali všichni – muži, ženy i děti. Jejich produkce byla proto značná a umožnila už ve 2. polovině 16. století rozvinutí rozsáhlého obchodu s krajkami. Zatímco starší krajky, označované jako „Honiton“, napodobovaly bruselskou produkci, oblíbenější byl novější typ – „Devonshire“, který vycházel z mechelenských vzorů.

Velký rozkvět paličkované krajky v Anglii ve 2. polovině 16. století podpořila i poptávka. Za vlády královny Alžběty I. se rozmařilý a zjemnělý dvůr stal odběratelem obrovského množství paličkovaných krajek, bez nichž se neobešel žádný dvorský oděv. Módní se taky staly krajkové závěsy a záclonky. Paličkované krajky obdivovala i skotská královna Marie Stuartovna. V době, kdy byla vězněna, si čas krátila ručními pracemi a na popraviště kráčela v šatech s bohatým límcem z paličkované krajky. Také manželka krále Jakuba I. Anna Dánská milovala vše krásné, tedy i krajky.

Již za vlády královny Alžběty se v Anglii krajka nabízela ve všech velkých obchodech v celé zemi. Nadále se rozšiřovala výroba a současně i nabídka obchodníků. Většina obchodních domů zřizovala speciální kabinety („frippery“), kde se nabízely umělecké předměty včetně krajek. Podomní obchodníci byli roku 1611 obviněni z toho, že prodávají krajky nejen ve všední dny, ale dokonce i v neděli.

Obrázek 13 Královna Alžběta v šatech podle španělské módy

K přerušení prosperity anglického krajkářství došlo v době anglické buržoazní revoluce. V té době vznikl styl, který se začal označovat jako „anglická krajka“. Často se při její tvorbě kombinovala technika paličkování se šitou krajkou. Koncem 17. století se v anglických

novinách objevují dokonce první obchodní reklamy na paličkované krajky. Také obchody měly své vývěsní štíty a znamení. Roku 1679 si jeden obchod v Londýně jako reklamu vyvěsil botu zhotovenou z paličkované krajky.

Koncem 17. století byly krajky nezbytnou součástí oděvů. K mužskému i ženskému oblečení patřily bohatě zdobené límce, oblíbené byly kapesníčky, krajky se využívaly jako lemy nejen šatů, ale i střevíců. O vládě Karla II. se říkalo, že to byl věk krajkových okruží, zatímco vláda Jakuba II. byla dobou módy krajkových šátků na krk. Na základě starších flanderských vzorů se v této době vytvořil nový styl se svébytnými dekory, který se začal nazývat „buckinghamská krajka“. Na jemné pudáci se objevují motivy květin, ovoce a zeleniny, rozmanité listy, ptáci a další, často naturalistické motivy. Některé dekory navrhovali i profesionální umělci.

18. století se stalo dobou krajkových vějířů, z krajek se zhotovovaly svatební šaty a oděvy pro kojence a malé děti. V téže době bylo všude na oděvu i v interiérech tolik krajek, že byly podle úsudku současníků až na obtíž.

Výrobci se začali pokoušet o různé inovace. Kolem roku 1790 se na jihu Buckinghamshire začala podle vzoru z kontinentu paličkovat černá hedvábná krajka.

V 19: století patřila Anglie z hlediska industrializace k nejvyspělejším zemím na světě. A tak se již od počátku 19. století začala krajka vyrábět na strojích, i když nejprve jako kombinace, neboť základní síť byla strojová a na ní se našívaly ručně paličkované motivy. V následujících desetiletích se paličkování stalo domácí prací pro zábavu žen ze středních vrstev, ruční výroba krajek určených k prodeji do konce 19.století v Anglii zcela zanikla.

Obrázek 14 Krajka honiton (19. století)

VÝCHODNÍ EVROPA

Zvláštní kapitolou je otázka, kdy se výroba krajky rozšířila ve slovanském prostředí, jmenovitě v Rusku. Nejstarší české práce o krajkářství, které vyzdvihují národní charakter této techniky, poukazují na dlouhou tradici v lidovém prostředí slovanských zemí. Pokud přijmeme tezi o původu krajky někde v oblasti východního Středomoří, pak je druhý směr jejího rozšíření přes Balkán do Ruska vcelku logický. Zruční řemeslníci, prchající před osmanskými Turky, nesměřovali totiž jen na západ, ale též na sever, především do Sedmihradska. Zatímco v západoevropských zemích se krajka stala v renesanci výrobou určenou pro módní trh zámožných vrstev, na území dnešního Bulharska, Srbska, Bosny, Dalmácie a dalších zemí se krajka nejspíše vyráběla spíše pro potřebu církve a možná některé zámožnější velmože a měšťany. Tím došlo k rychlejšímu procesu zlidovění produkce krajek ve východní Evropě ve srovnání se západní a díky specifickému vývoji v 18. a 19. století, kdy byly tyto oblasti pod nadvládou Turků, k úplnému přesunu této produkce do polohy lidové výroby.

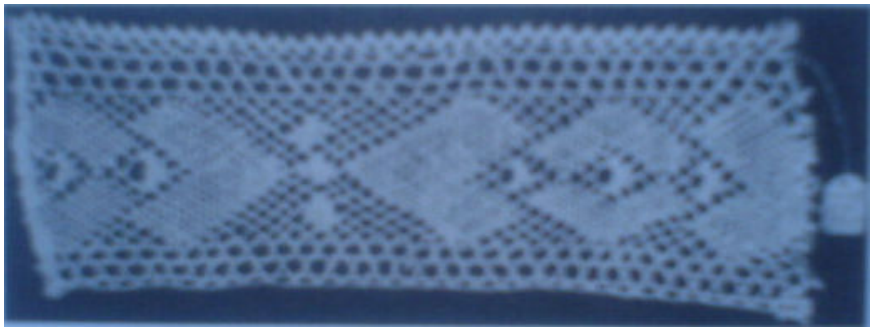

Obrázek 15 Krajka z Dalmácie (19. století)

RUSKO

Již roku 1565 obdrželi agenti anglicko-ruské obchodní společnosti požadavek obstarat a do Ruska poslat „stříbrné krajky“. Na konci 16. století se do Ruska krajky dovážely, ale jen zlaté a stříbrné. Stejné to bylo i v 17. století. Většina se dopravovala na lodích přes přístav v Archangelsku.

Již v 17. století je však doložena také výroba přímo v Rusku. Dílna se nacházena v Moskvě na Masterskoj palatě a sloužila výhradně potřebám carského dvora. Z dochovaných krajek ze 17. století se zdá, že nejoblíbenější byly rostlinné motivy. Častý a poměrně jednoduchý byl dekor s trojlístkem, složitější kompozice obsahují rozmanité květy.

Dobou největší obliby kovových krajek v Rusku bylo 18. století, kdy hrály spolu s dalším dováženým zbožím významnou roli v proměně životního stylu ruské šlechty. Car Petr I. Veliký programově měnil tradiční ruskou společnost s cílem přiblížit ji evropskému stylu. Z jeho doby pochází řada nařízení předepisujících oděv pro šlechtu, jiný pro kupce a pro lid. Především v oděvu šlechty se nadále uplatňovala kovová krajka, zatímco v lidovém se začala

užívat krajka levnější – lněná a hedvábná. Právě proměna oděvu hrála významnou roli ve vývoji krajkářství v 18. a 1. polovině 19. století.

Zlatá a stříbrná kovová krajka se v 18. století kromě lemování okrajů a našívání na látku významně uplatnila jako vložka na textiliích světových i církevních – plenách, závěsech, přehozech apod. Vložky se našívaly též do oděvů, především do rukávů ženských košilek. Užití krajky bylo všestranné a svědčí o obrovské spotřebě. Zatímco v 17. století se materiál na výrobu krajky většinou dovážel, na počátku 18. století byla už značná část domácího původu.

V polovině 18. století se poprvé objevuje použití barevných nití – modrých a zelených, které se přidávaly do stříbrné krajky pro pestřejší vzhled. I přes tato vylepšení odbyt kovových krajek klesal. Počátkem 19. století se začaly zhotovovat z levnějších materiálů např. postříbřené měděné nitě a jiné náhražky. Důvodem bylo rozšíření krajek i mezi lidové vrstvy, které však vyžadovaly cenově dostupné zboží. Kovovou krajku od 18. století postupně vytlačovala krajka z hedvábí, lnu a později bavlny.

Bílá, černá i barevná krajka paličkovaná z hedvábí a lnu se v Rusku vedle kovových krajek objevila v 18. století. Nejprve se vyráběla v menších městech a zhotovovaly ji obvykle chudší ženy a dívky pro svou potřebu. Právě tento druh produkce stál u kolébky pozdější slávy ruské lidové krajky.

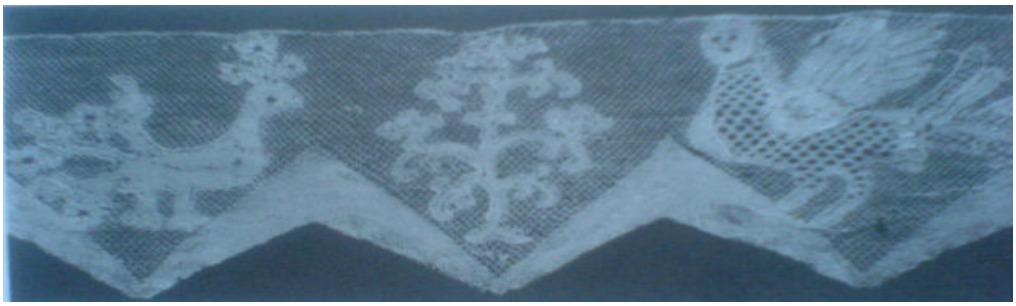

Obrázek 16 Krajkový lem s typickými motivy (Rusko, konec 18. století)

Krajkářství se v průběhu 19. století stalo na ruském venkově běžné. Skutečné manufaktury vznikaly v 1. polovině 19. století. Příze se zase dovážela z Anglie a také vzory přejaté z ciziny. V té době se nejrozšířenějším typem krajky stala blonde. Na konci 19. století se někde dokonce název blonde stal synonymem pro krajku.

Zatímco krajky v 18. století vynikaly barevností, v 19. století bylo barev méně, časté byly bílé či dvoubarevné. Typickými motivy se v té době stali ptáci a pávi, v kompozicích se často objevují stromy, někdy dvouhlavá orlice. Všechny tyto motivy byly geometrické, což byla oproti 18. století novinka. Užívaly se také figurální vzory, v oblibě byly osmihranné medailony.

Roku 1861 bylo v Rusku zrušeno nevolnictví, což znamenalo rychlý přechod od naturálního hospodaření statkářů k peněžnímu. V 80. letech 19. století se počet kvalifikovaných krajkářek, které se touto výrobou živily, odhadoval na necelých 20 000.

Kromě čepců a lemů oděvních součástek se nosily krajkové šátky a šály a další oděvní doplňky – ve městech z dražší a kvalitnější krajky, většinou hedvábné, na venkově z levnější lněné. Jejich vzhled a kompozice v rámci oděvu podléhaly koncem 19. století specifické ruské národní módě. Jako typická ruská krajka byla propagovány veliká barevná michajlovská krajka.

Ruské krajky, především s národními motivy (ptáci, stromy aj.) se od 70. let 19. století staly módní západní Evropě, kam se začaly ve velkém vyvážet. Zájem o ruskou krajku byl veliký a ruská produkce ho nedokázala plně uspokojit. Přes obchodní úspěch ruské krajky

v Evropě se tento fakt nijak neodrazilo ve zvýšení domácí produkce a především v jejím technickém zlepšení.

K nejvýznamnějším krajkářským oblastem patřily na přelomu 19. a 20. století gubernie Tverská, Orlovská, Rjazaňská, Jaroslavská a Moskevská.

První specializovaná škola pro krajkářky byla založena roku 1874 v Mostvě. Učila se zde výroba podle starých benátských vzorů, kterým se zde říkal „ Point de Moscou“. Protože však byla domácí tradici cizí, škola byla po šesti letech uzavřena.

Po roce 1917 krajkářství nezaniklo, jako součást ruského lidového umění bylo podporováno státem. Produkce se rozvíjela na bázi výrobních družstev, později též krajkářských svazů. Produkce se orientovala na uměleckou tvorbu, ale také na kvalitní produkci v „národním ruském duchu“.

I přes velkou oblibu krajky se v Rusku nikdy nerozvinula strojová výroba. Jedním z důvodů byl i nedostatek kapitálu na konci 19. století. Krajka se sice vyráběla stále ve velkém, ale ručně.

Obrázek 17 Ruská krajka

SLOVENSKO

Od 16.století se s paličkovanou krajkou setkáváme i na Slovensku. Objevují se na oděvech šlechty, podle dochovaných vyobrazeních šlo o běžný módní oblek, který inklinoval k renesančnímu a později baroknímu oděvu západní Evropy. Jeho styl byl ve velké míře ovlivněn těsnými vazbami na vídeňský bulharský dvůr. Tato krajka byla na Slovensko dovážena ze západní Evropy, ale záhy taky zřejmě ze severních Čech.

Koncem 16. století se začala v horních městech krajka také paličkovat. V té době sem přicházeli horničtí podnikatelé a zkušení horníci z německých oblastí, ve značné míře právě z Krušných hor.

Je jisté, že právě tito kolonisté přinesli znalost techniky paličkování na Slovensko. O tom svědčí i nejstarší dochovaný písemný doklad z konce 16. století, který hovoří o paličkování krajky v Kremnici, hornickém městě se silnou vrstvou německého obyvatelstva.

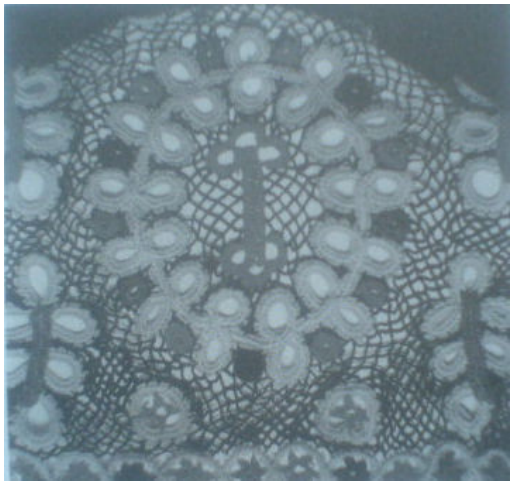

Obrázek 18 Paličkovaný čepec z oblasti Spiše (Slovensko)

Krajky vyráběné na Slovensku je běžné členit na dvě vývojové skupiny. Starší typ, označovaný jako hornické krajky(„banické čipky“), se na Slovensko dostal koncem 16. nebo počátkem 17. století prostřednictvím kolonistů z Čech a Německa. Podle jednoho z místních hornických měst se jim také říkalo starohorské krajky. Tradice této výroby se udržela několik staletí. Jednalo se o krajky z bílé příze, které se vyráběly podle vzorů obvyklých v krušnohorských střediscích.

Složitější a především méně jasný je původ druhého typu slovenských krajek, označovaných jako lidové či selské krajky („sedliacke čipky“). Dříve vznikaly romantické teorie o starobylém původu východoevropských krajek, nezávislých na pozdějším západoevropském vývoji. Ve skutečnosti vznikly slovenské lidové krajky mnohem později, pravděpodobně v průběhu 18. století. Tyto krajky se většinou vyráběly jen pro vlastní potřebu, byly z hrubší a často barevné příze. Paličkovaly se vesměs bez pomoci špendlíků a s masivnějšími paličkami, více se utahovaly, takže byly pevnější. Krajkářky pracovaly po paměti, bez předkresleného vzoru. Typově se tyto krajky řadí mezi páskové. V 18. a 19. století se staly důležitým doplňkem lidových krojů.

Slovenské lidové krajky vynikaly širokou paletou barev, které se často lišily podle módy a také postavení nositele. Na slavnostních krojích a oděvech mladých lidí se užívaly krajky jasných barev, převládala červená. Starší lidé nosili krajky tlumených barev. Na smuteční a také postní oděvy byly určeny krajky modré, zelené, bílé a někdy i žluté. Každá krojová oblast měla své charakteristické barevné kombinace.

Také na Slovensku se v době úpadku krajkářské výroby vláda pokusila o podporu domácké výroby. V roce 1882 byla v Kremnici zřízena státní krajkářská škola s pobočkami v dalších hornických městech. Významnou úlohu sehrály i spolky Izabella a Lipa, založené v Bratislavě a v Martině. Ve 20. století začalo působit ÚĽUV Bratislava a důležitou roli sehrála odborná činnost Emy Markové.

KRAJKÁŘSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Různé typy tkanic, prýmků či šňůr vyráběli již středověcí řemeslníci, městské a venkovské ženy znaly rozmanité textilní techniky ozdobného zakončování tkanin, z nichž mnohé tvoří vývojový předstupeň paličkování. Proto našlo paličkování krajek v českých zemích vhodnou půdu pro rychlý rozvoj. Důležitá byla rovněž vysoká kulturní a hospodářská úroveň tehdejší české společnosti. V městském prostředí byla značně rozšířená znalost čtení, od konce 15. století vycházela tiskem řada naučných knih. To umožňovalo poměrně rychlé šíření a využívání dobových krajkářských vzorníků. Dalším důležitým faktorem byl prestižní význam tehdejšího oděvu, zejména z hlediska stavovského členění společnosti. Po celé 16. století vycházely zákazy pro obyvatele měst i venkova, kteří napodobovali šatem a šperky oblečení šlechty. Opakovaně se v těchto nařízeních uvádí, že se venkovský lid chce strojit jako měšťané a měšťané jako šlechta, čemuž se musí zabránit. Například sněmovní nálezy z roku 1564 zakazují „*hojné používání krajek ke košilím*“ a předepisují, jakým způsobem je smí užívat šlechta a jakým sedláci. Protože však na venkově nebyl dostatek peněz na nákup drahého módního zboží, vedla cesta napodobování oděvu vyšších vrstev přes domácí výrobu. Především z tohoto důvodu se ženy v renesanci učily mimo jiné i technice výroby krajky. A odtud byl jen krůček k tomu aby, ty šikovnější začaly krajky vyrábět na prodej nejprve pro své sousedy, později pro obchodníky.

Obrázek 19 Poduška s paličkami z okolí Domažlic

Není náhodou, že se první skutečné středisko výroby krajek zformovalo v Krušnohoří. Od středověku se zde těžilo stříbro, jež přinášelo horním městům mimořádné zisky a životní úroveň tu byla mnohem vyšší než v ostatních krajích, závislých na zemědělství. Krušnohorský Jáchymov byl počátkem 16. století po Praze druhým nejlidnatějším českým městem a jeho majitel hrabě Šlik dokonce razil vlastní tolary. Je pravděpodobné, že ještě ve 2. polovině 16. století se znalost paličkování dostala i do dalších míst v Čechách. Mezi řemeslníky, jimž císař Rudolf II. povolil usadit se na Domažlicku, je zmíněna i profese krajkáře.

O situaci v 1. polovině 17. století máme zpráv velice málo. V té době zasáhla třicetiletá válka české země a v těch letech, kdy zemi plenila vojska obou valčících stran, musela zákonitě produkce módního zboží výrazně poklesnout a na mnoha místech byla zastavena úplně. Neplatilo to však bez výjimky. Oblasti, která stály mimo bezprostřední válečné dění, dál pokračovaly v tradiční produkci. Současně jako každá válka vynesla i tato doba skupinu zbohatlíků, kteří toužili po nádherné zboží. Je faktem, že 1. polovina 17. století obecně přinesla v Evropě další rozšíření krajek, i když to platí spíše o zemích, kdy se přímo neválčilo – o Anglii, Francii a Španělsku. Po skončení války roku 1648 se krajkářství začalo znovu rozvíjet i na zdevastovaných územích. Přispěla k tomu i nová móda barokního oděvu, která dekoračních možností krajky plně využívala. Podle archivních dokladů se právě v této době formovala ve východních Čechách nová významná krajkářská oblast v okolí Vamberka.

Velký rozkvět krajkářství zaznamenaly Čechy v 18. a hlavně 19. století. Počet výrobních center během té doby vzrůstal a s ním i množství výrobců, produkujících krajky pro export i pro tuzemský trh. Statistické údaje hovořící o počtu činných krajkářů v různých obdobích a lokalitách jsou poměrně vysoké. Jen v Krušných horách vzrost počet krajkářů z původních 10 000 (v 18. století) na 17 000 (kolem roku 1800), v polovině 19. století se potom uvádí již kolem 50 000 osob, zaměstnaných pravidelně krajkářskou výrobou.

Krajkářství, podobně jako jiné druhy domácké výroby, nebylo až do vydání zákona o domácké výrobě roku 1920 téměř vůbec nic evidováno. Důvodem byl fakt, že se tento druh obživy za Rakouska-Uherska nezdaňoval. Starší systém berní zdaňoval pouze usedlosti, domy a půdu bez ohledu na charakter obživy jejich majitelů, přičemž lidé bez nemovitého majetku byli od daní zcela osvobozeni. Díky tomu chybí přesnější evidence a všechna čísla, udávající počty výrobců, byla spíše odhadována. Věrohodnější údaje pochází až z doby po založení Obchodních a živnostenských komor v roce 1850, které evidovaly i domácké pracovníky. Teprve nově vzniklá Československá republika začala zavádět daně podle výdělků.

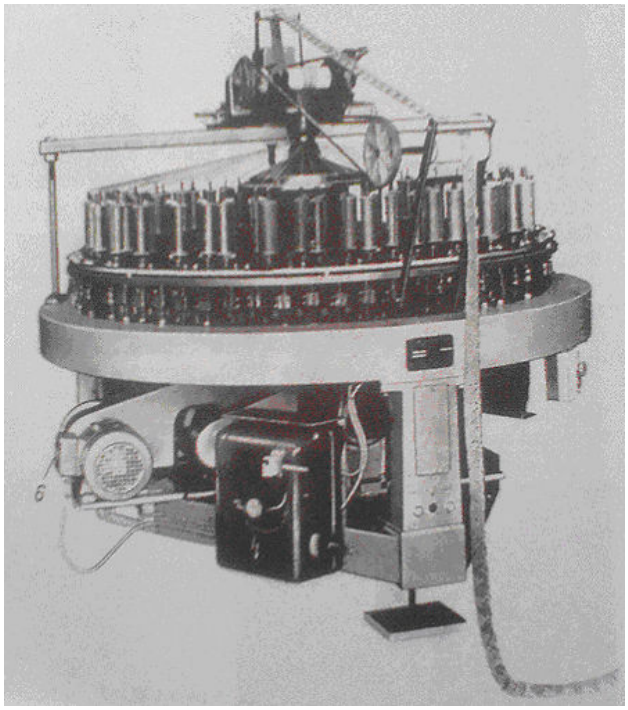

Obrázek 20 Stroj na paličkování krajek z konce 19. století

Druhá polovina 19. století je obdobím, kdy se krajkářství v českých zemích věnovalo neobyčejně velikému množství lidí. Současně je však také obdobím prvních známek recese tohoto oboru. Tak jako všechny obory tradiční rukodělné výroby, i krajkářství ovlivnila průmyslová revoluce a postupná změna životního stylu, včetně změn v odívání a vybavení interiéru.

Krajkářský stroj byl sice v Evropě sestrojen už v roce 1806 a u nás se objevil již koncem 20. let 19. století, ale strojové krajce trvalo dosti dlouho, než se i přes svou nižší cenu prosadila. Ruční krajka se dlouho považovala za lepší a v módě cenový rozdíl nemusí vždy hrát rozhodující roli. Teprve ve 2. polovině 19. století začal pozvolný pokles odbytu ruční krajky a s ním spojené snižování počtů aktivních výrobců. Zatímco kolem roku 1860 udávají statistiky pro české země 80 000 krajkářek, koncem století jich bylo již necelých 20 000. V téže době již fungovaly továrny na výrobu krajek se strojovým vybavením v Aši, v Kraslicích, Nejdku, Perninku a v Bystřici.

Na snižování produkce se pravděpodobně podepsal i světový vývoj na konci 19. a na začátku 20. století. Velký problém znamenala například válka Jihu proti Severu v USA, v jejímž důsledku se snížil dovoz bavlny do Evropy. Koncem 19. století se již na trhu plně prosadily levnější strojové krajky, které zdobily oděvy z kartounu, umělého hedvábí a sametu. Výdělky domáckých výrobců ručních krajek se stále snižovaly a na přelomu 19. a 20. století se většinou pohybovaly na hranici životního minima. Například v Krušných horách si krajkářka za den při dvanácti- až čtrnáctihodinové práci 30 až 40 krajcarů. Na Šumavě a na Vamberecku byly výdělky nepatrně vyšší. I přes neutěšené životní podmínky se ještě počátkem 20. století živily ruční výrobou krajek v Čechách tisíce lidí.

2.4.1 20. STOLETÍ

Také vládní hospodářská politika nově vzniklé Československé republiky neopomíjela po roce 1918 podporovat do určité míry přežívající domácké výroby včetně krajkářství. Základním symbolem bylo zjištění výdělku pro zchudlé horské a podhorské oblasti.

V roce 1919 byl v Praze zřízen obnovený Státní ústav školský pro domácí průmysl, který soustřeďoval výtvarníky a pedagogy a snažil se systematicky zajišťoval výchovu krajkářského dorostu i výrobců v dalších rukodělných oborech. Řídil i činnost nově zakládaných krajkářských škol a kurzů v Čechách i na Moravě. Kurzy pořádaly i jiné instituce. Zároveň vycházely vzorníky a předlohy pro paličkování.

Obrázek 21 Šaty pro Expo Brusel 1958 (Eva Fialová, návrh pro vamberecké družstvo)

Státní ústav byl v roce 1946 přejmenován na Školský ústav umělecké výroby, v roce 1995 byl rozdělen na dvě části. První (ŠÚUV) s působností na pobočkách (Chomutov, Sedlice, Veselí nad Lužnicí, Žďár nad Sázavou, Brno, Strážnice, Letohrad, Potštejn, Rokytnice v Orlických horách a Vamberk), druhou byla Střední umělecká škola textilních řemesel. V této podobě působil až do roku 1999, kdy byl zrušen. Veškeré činnosti převzala Střední umělecká škola textilních řemesel. Ta působí v Praze dodnes a ve svém programu nabízí výuku textilních rukodělných technik, od roku 2003 zahrnuje i vyšší odbornou školu. Některé bývalé pobočky zanikly, jiné přešly pod místní úřady a fungují do současnosti.

V roce 1940 byl pro oblast drobné výroby zřízen Ústřední svaz řemesel a zárovaň I družstvo Dorka, které mělo organizovat a podporovat lidovou uměleckou výrobu mezi domáckými výrobci a pečovat o vývoj nových vzorů. Jedním z úkolů bylo také zřizovat další družstva. Program činnosti Dorky, zejména obchodní aktivity, převzalo později Ústředí lidové a umělecké výroby, na její ostatní činnost navázalo v roce 1946 družstvo UVA. O podobný projekt se za německé okupace pokusila na Moravě družstva Slovač a SLUM. Na sklonku války však už začaly intenzivní práce na nové koncepci lidové umělecké výroby, která byla základem pro dekret prezidenta republiky č. 110 z října 1945. Tím bylo zřízeno Ústředí lidové a umělecké výroby. V 50. letech prošlo reorganizací, bylo převedeno do působnosti ministerstva kultury a od roku 1957 byla jeho činnost řízena zákonem č. 56/57 Sb.

Obrázek 22 Závěsná krajka Svatba (Luba Krejčí, ÚLUV,detail)

Obrázek 23 Zlaté jablíčko(Vlasta Wasserbauerová, paličkovaný obrázek, 1982, 88cm)

Už v počátcích své existence podchytilo ÚLUV zručné krajkářky a obnovilo produkci především na Chodsku. Sortiment byl od počátku zaměřen na interiérovou tvorbu a jeho vysoká úroveň byla dána spojením odborného etnografického dohledu a kvalitního řemeslného provedení s erudicí vynikajících návrhářek. Mezi prvními byly Luba Krejčí a Hana Králová, později Ludmila Kaprasová a poslední před zánikem ÚLUV v roce 1996 Vlasta Wasserbauerová. Mnohé z nich dosáhly významných ocenění na světových uměleckých fórech. Kromě toho ÚLUV vychovalo množství zkušených krajkářek, které působí samostatně i nadále.

V roce 1946 vzniklo na Podorlicku družstvo Vamberecká krajka, které soustředilo místní krajkářky. Zaměřilo se na produkci bižuterie a oděvních doplňků, která částečně navazovala na místní tradice, částečně vycházela z rukou návrhářek a snažila se podchytit dobový vkus. Družstvo působilo po celou 2. polovinu 20. století, účastnilo se zahraničních výstav a přehlídek, značná část jeho výrobků putovala na zahraniční trhy. Po roce 2000 však vstoupilo do konkursního řízení.

Vedle všech těchto aktivit však již od začátku 20. století existoval individuální umělecká produkce krajky, na níž se podílelo několik generací výtvarnic. Česká krajkářská škola se stala pojmem i v zahraničí.

Krajky byly zařazovány do kolekcí reprezentující Československo na mezinárodních výstavách. Získaly mnohá uznání, například na Mezinárodní výstavě dekorativního umění v Paříži v roce 1925 či na výstavě v Bruselu o deset let později.

Na světových výstavách byly české krajky obdivovány i po II. světové válce (Bruggy 1955, Brusel 1958, Moskva 1956 a 1962, Montreal 1967 a další).

Na počátku 21. století se paličkovaná krajka udržuje na úrovni profesionální i amatérské činnosti, působí několik škol a pro zájemce jsou pořádány kurzy. Paličkovaná krajka se využívá pro tvorbu drobných interiérových dekorací, obrázků nebo závěsů. Občas se objevuje i jako oděvní doplněk pro slavnostní příležitosti. Jsou to většinou samotné krajkářky, které si takové ozdoby vytvářejí, anebo některé umělecké návrhářky, jež je zařazují do svých kolekcí. V Čechách stále nejvíce krajářek působí na Vamberecku, v dalších tradičních výrobních oblastech jejich počet velmi poklesl a jedná se spíš o starší generaci. V oblasti užité

tvorby působí řada výtvarnic, ať už absolventek Vysoké školy uměleckoprůmyslové, anebo specializovaných středních škol.

Obrázek24 Sluníčko
(Emilie Paličková, šitá krajka rozměr 8x8 cm; oceněno 1925 v Paříži)

VÝROBNÍ CENTRA V ČECHÁCH

Z hlediska vývoje krajářství byly Čechy nejstarší a nejvýznamnější středoevropskou oblastí. Vyvíjela se zcela pod vlivem západoevropské módy a v těsné vazbě na další krajkářská centra, především Flandry, Benátky a Francie.

KRUŠNÉ HORY

První zprávy o výrobě krajky u nás pochází z Krušných hor. V oblastech, kde se dolovalo stříbro, byla v 16. století nejen velká hustota obyvatel, ale byla tam také vysoká životní úroveň. Horní města zaznamenávala rychlý nárust obyvatel, kteří jsem přicházeli jako horníci. Na lesnatých horských svazích se zakládaly nové vesnice. Právě oblasti, kde probíhala intenzivní kolonizační činnost, byly vždy více otevřené módním trendům své doby, je tedy přirozené, že se tu uplatnila i krajka. Krajkářství se navíc stalo vynikajícím doplňkovým zaměstnáním žen horníků a dalších nových obyvatel tohoto regionu.

Počátek paličkování krajky se spojuje se jménem Barbory Uttmannové z města Annaberg na saské straně Krušných hor, která začala v polovině 16. století obchodovat s krajkami,

vyrobenými v okolí. Je známo, že v roce 1571 zamšstnávala nejméně 900 osob, hlavně žen, ale také mužů a dětí, od nichž vykupovala hotové práce a dál je prodávala.

Se jménem Barbory Uttmannové jsou spojené i mnohé legendy. Vyprávějí o tom, že přinesla do Krušných hor znalost paličkování a dokonce tvrdí, že právě ona objevila tuto techniku. Vzhledem k hospodářské situaci Krušných hor, stejně jako ke značnému počtu výrobců krajek už v polovině 16. století lze však předpokládat, že tu krajkářství existovalo již dříve. Starší existenci paličkování v Krušných horáchdokládájí některé kusé informace z historických pramenů, pocházejících z doby kolem poloviny 16. století. Barboře Uttmannové tedy nelze přisuzovat zásluhu o zavedení paličkování v Krušnohoří, ale zřejmě ji patří prvenství v budování organizace obchodu a možná také rozšíření některých cizích, módních vzorů. Její systém podnikání byl nejspíš příkladem pro množství dalších obchodníků.

Výroba krajek se ve 2. polovině 16. století začala rozvíjet do značných rozměrů. Předpokládá se, že na konci 16. století působilo na obou stranách Krušných hor kolem 10 000 výrobců, kteří by bez rozsáhlého faktorského systému nemohli fungovat, protože by nebyli schopni svou produkci prodat.

Význam pro další rozvoj krajkářství v Krušných horách měli v 18. století zásahy zemské i vídeňské vlády a osobně Marie Terezie (1740-1780) a jejího manžela Františka I. Lotrinského. Jejich smyslem bylo zvyšování počtu výrobcůa současně zavádění nových technik a vzorů. Jednou z cest byla výchova a vzdělání. Od začátku 19. století zde vznikly i specializované krajkářské školy.

Tak jako jinde začal se i v Krušnohoří v poslední čtvrtině 19. století snižovat odbyt rukodělné krajky, již na trhu konkurovala tovární výroba. Značné množství krajkářek se proto po roce 1860 začalo věnovat jiné domácké práci – vyšívání, jež bylo finančně výhodnější a byl zajištěn dobrý odbyt, protože se nedalo nahradit strojovou výrobou.

Krajkářství v Krušných horách se od začátku orientovalo na západoevropské vzory jemných a pracovních krajek, zejména valencienských. Podrobnější dokumentaci máme až pro 2. polovinu 19. století, kdy se například v Božím Daru a v Jáchymově produkovala francouzská krajka typu chantilly s využitím černé barvy, alr i stříbra a zlata. Vyráběly se tu flanderské krajky, malínské i duchesse s květinovými motivy.

Krušnohorské krajkářky, tak jako i v dalších výrobních centrech, zhotovovaly buď metrové krajky v nekonečné délce, anebo kusové podle dodaných předloh. Obchodníci vyváželi tyto krajky do Německa, Itálie, Anglie i do Spojených států. Prostřednictvím místních obchodníků se dostávaly na trh po celých Čechách. Značné množství se jich prodávalo zahraničním hostům v lázeňských městech, jako byly Karlovy Vary, Františkovi či Mariánské Lázně, Jáchymov a další.

ŠUMAVA A JIŽNÍ ČECHY

Druhou oblastí,kde je krajkářství doloženo už v 16. století, je Šumava. Nejstarší písemný doklad pochází z roku 1587. Je jím list císaře Rudolfa II., jímž se povoluje usazení různých řemeslníků včetně krajkářů ve městě Hostouni na Domažlicku. Bohužel však neuvádí, odkud řemeslníci přišli. Unikátním, přesně datovaným dokladem místní krajkářské výroby je nález oděvu s lněnými mnohopárovými krajkami z přelomu 17. a 18. století, který patřil hraběnce Kocové z Dobrše. Byl objeven v rodinné hrobce pod nýrským kostelem.

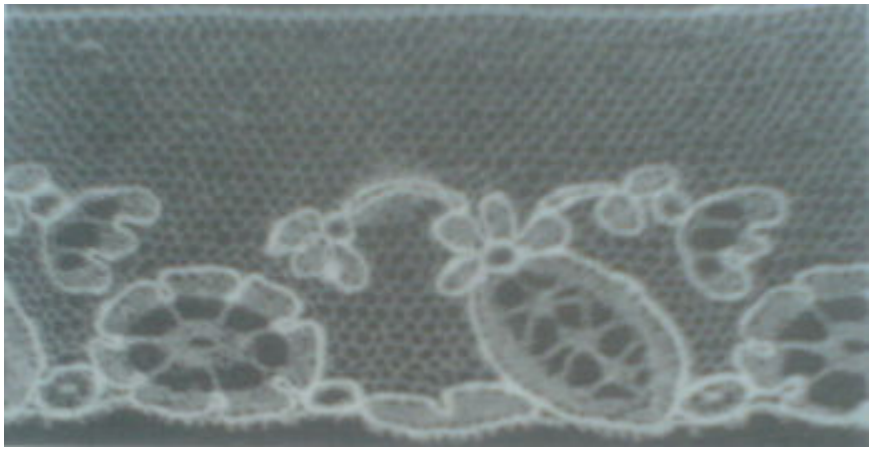

Obrázek 25 Jihočeská vláčková krajka (Strážíc nebo Blatná, počátek 18. století)

Na Šumavě nedošlo k tak rychlému rozšíření krajkářské výroby jako v Krušných horách, neboť tato oblast byla méně lidnatá a navíc zde existovala řada jiných druhů domácké práce a dalších způsobů obživy. V roce 1800 se uvádí asi 2000 krajkářek. Vzniklo tu souvislé území s krajkářskou výrobou, zasahující do sousedního Bavorska, jehož centry byla městečka Hostouň, Poběžovice a Mutěním. Během 19. století se krajkářství šířilo do dalších šumavských měst a obcí (Nýrsko, Strážíc, Záblatí u Prachatic, Horní Planá, Kašperské Hory ad.) a v menší míře i dále a dále do jižních a středních Čech. Počet krajkářek postupně vzrostl asi na 3000.

Krajka se také paličkovala na Chodsku. Do Postřekova, kde se výroba krajek udržela až do 20. století, přinesl pravděpodobně znalost techniky muž – Němec Josef Holl. Proto se tu dlouho paličkování říkalo podle němčiny klimprování a paličkám klimprle.

Zajímavé zprávy se váží k jihočeské obci Sidlice u Blatné. V 1. polovině 18. století se tu krajkářství rozvinulo pod patronací hraběnky Ludmily Černínové. Zhotovovaly se bruselské a valencienské krajky. Technika paličkování se sem možná dostala z Domažlicka a odtud se později postupně šířila do širokého okolí k Horažďovicím, Písku a Táboru. Základním materiálem pro sedlické krajky byla bavlněná nit, ale používaly se také žíně, do nichž se vplétala sláma, zlato a stříbro. K místním vyšívaným plenám se našívaly flanderské krajky, později se paličkovalo i podle krušnohorských vzorů. Známé byly také sedlické čepce.

Ještě z poloviny 19. stoletíexistují zprávy o značném objemu výroby krajek v Sedlici a okolí, který však později rychle klesal spolu s rozšiřováním strojové krajky. Mnoho místních patriotů se snažilo zabránit úpadku místní výroby především poukazem na kvality sedlických krajek. Mezi propagátory patřila i mecenáška, majitelka velkostatku Vlasta Stránecká, která v roce 1899 založila v Sedlici krajkářskou školu. Financovala její provoz a od krajkářek vykupovala hotové výrobky. Nedokázala však zajistit dostatečně velký odbyt, takže v roce 1905 musela být škola zestátněna. Za pět let existence prošlo krajkářskou výukou celkem 267 řádných a přes 1000 mimořádných žaček.

Obrázek 26 Vláčková krajka ze Strážova (počátek 19. století)

V šumavských a jihočeských krajkářských centrech se zpočátku paličkovaly jemné krajky podle vzorů často dodávaných zákazníkem. Později se jich značné množství prodávalo do okolí a krajky se začaly v průběhu 19. století uplatňovat na chodských krojích a jako součástí ženských měšťanských čepců (nařasená vláčková krajka). Základem byly flanderské vzory. Zejména va Strážově se vyráběla jemná vláčková krajka se vzory podobnými vambereckým (říkalo se jí tu také proutková krajka). Z Domažlic se zachovaly jemné valencienské, bruselské a flanderské krajky. V Nýrsku se vyráběly bavlněné krajky zvané torchonové. Po roce 1900 tu byla zavedena produkce tzv. fasovaného zboří, jínž se označovaly ozdobné okraje kapesníků, rohy polštářů, límce či manžety. Tyto módní doplňky však nebyly místní specialitou, neboť podobné se vyráběly i v jiných oblastech.

PODHŮŘÍ ORLICKÝCH HOR

První zprávy o krajkářství v podhůří Orlických hor jsou téměř o sto let mladší, než ty z krajkářských center v severozápadních a jižních Čechách. Pocházejí ze 40.let 17.století a dokládají, že první krajky se vyráběly podle flanderských vzorů. Paličkování ntu zavedla Magdalena Gramová, manželka nového majitele vambereckého panství, který jej získal po bělohorských konfiskacích. Znalost výroby jemných krajek přinesla z rodných Flander. Naučila paličkovat několik místních žen a dívek, které pro ni pracovaly a učily další ženy.

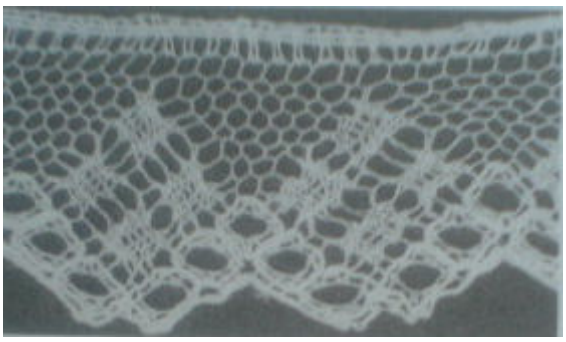

Obrázek 27
Vláčková krajka z Orlických hor (poč. 19. století)

V souvislosti ze zprávou o působení této šlechtičny ve východních Čechách samozřejmě vyvstává otázka, zda sem krajkářství skutečně přinesla jako novinku, anebo se jen postaralo o rozvoj již existující produkce tím, že zavedla některá technická zlepšení a především módní flanderské vzory. Odpověď je stejně jako v jiných případech obtížná pro mnohokrát opakovaný problém nedostatku písemných pramenů. Krajkářství jako činnost žen totiž stálo zcela mimo pozornost dobových zápisů. Je však jisté, že tu výroba zdomácněla a rozvinula se natolik, že se Vamberecko stalo postupem času nejvýznamnější krajkářskou oblastí Čech.

V okolí Vamberecka vznikla postupně další krajkářská centra, například Vamberk, Rychnov nad Kněžnou, Javorníce, Rybná nad Zbornicí, Česká Rychlá či Potštejn.

Obrázek 28
Vamberecká vláčková krajka (19. století)

Dlouhé období vývoje krajkářství v 18. a částečně i v 19. století je pro tuto oblast velmi nedostatečně zmapováno. Podle ojedinělých zpráv a vzpomínek pamětníků se zde vzráběly jemné valencienské a bruselské krajky, které kvalitou zpracování a volbou vzorů patřily v Čechách k nejlepšímu zbožím. Především tato oblast proslula výrobou vláčkových krajek, paličkovaných z jemných bavlněných nití a silně škrobených. Dělily se do několika druhů podle hustoty půdice. Podle krajkářek se nejhrubším krajkám říkalo půlzlatky, sejtky, šantaláše či placáky, středně hrubým krajky doubravské, pomatené, žabové a falešné, pro nejjemnější se používala pojmenování jako fajnováče a fajnováčky nebo rejsované krajky.

Kromě paličkované se tu vyráběla i šitá krajka, jejíž výrobou se zabívalo hodně mužů. Podle odhadů se v podhůří Orlických hor v 1. polovině 19. století živilo krajkářstvím asi 2000 výrobců. Jejich počet se postupně snižoval, ale když bylo v roce 1946 založeno ve Vamberku výrobní družstvo, vstoupilo do něj kolem 400 krajkářek. Tento počet svědčí o tom, že se zde krajkářská výroba udržela ve značném rozsahu i přes pokles odbytu po celou 1. polovinu 20. století. Velkou zásluhu na tom měla i První odborná krajkářská škola, založená roku 1889. Od roku 1905 bylo ve Vamberku zřízeno muzeum krajek, které zde působí dosud.

Horské a podhorské oblasti byly v Čechách hlavními centry krajkářství. Stejně tomu bylo od 18. století u většina domáckých prací spojených se zpracováním a výrobou textilu. Krajka se však paličkovala i jinde v nižnatých krajích. Rozsah výroby a počet krajkářů byl však mnohem nižší. Produkcí krajek byly známé Mladoboleslavsko, Litomyšlsko, stejně jako některá místa v Polabí. Mimo hlavní střediska existovalo krajkářství i v některých dalších místech jížních i východních Čechách.

VÝROBNÍ CENTRA NA MORAVĚ A VE SLEZKU

Z Moravy se také importovalo mnoho slovanského zboží, zpracováním více poplatněného východnímu typu krajky.

Na rozdíl od české produkce byly krajky vyráběné na Moravě často barevné. Na barvení nití se používala například kávová sedlina nebo šafrán. Paličkovalo se hodně z kopřivových nití nebo ze surového hedvábí (nazývaného šůšele), kombinovaného s pestrými nitěmi a někdy také se stříbrem a zlatem.

SLEZSKO

O rozšíření znalosti techniky paličkování v Beskydách se zasloužila hraběnka Marie Walburga Truchsess-Zeilová, která v letech 1804 – 1820 provozovala v Kuníně u Nového Jičína zámeckou školu, kterou navštěvoval i nadaný mladík František Palacký. Kromě jiného se v ní vyučovalo krajkářství.

V nedaleké oblasti Těšínskase krajka vyráběla hlavně pro vlastní potřebu. Proto se nedochovaly žádné úřední soupisy či informace obchodních a živnostenských komor, jejichž úředníci by se o výrobce zajímali pouze v případě, pokud by stát měl z prodejevyrobených krajek finanční příjmy. V sousedních Jeseníkách vzniklo v polovině 19. století krajkářské centrum v Osoblaze. Výrobu tady zavedli obchodníci, neboť chudé rodiny nabízely levnou pracovní sílu. Paličkované krajky se odtud vyvážely hlavně do Brna a do Vratislavi.

Slezské krajky bývaly páskové, často s užitím kovových nití. Vedle skromné vlastní výroby se v obchodech prodávaly hlavně krajky z Vamberka, existují však doklady o jejich napodobování místními krajkářkami.

VALAŠSKO A HANÁ

Z Valašska pochází specifický typ bílé páskové krajky, stáčené do různých motivů, nazývané zákrutová. Vyráběla se i valencienská krajka, motivy však byly většinou místní. Paličkovaly se zlaté a stříbrné krajky, zdobící vínky pro kroj nevěsty. Některé valašské šátky, zvané vyvazovačky, byly zdobeny jemnými mnohopárovými krajkami, nahrazovanými později bílou výšivkou na tylu.

Z Hané se zachovaly krajky na úvodnicích a antependiích (oltářní závěs). I na nich se objevuje zákrutová technika. Bohazý hanácký kroj se donosil čepci se zlatými krajkami, krajky se užívaly i na lemech velkých límců – obojků.

SLOVÁCKO

Na Slovácku, které mělo blízké vztahy se slovenskými centry, hlavně v oblasti Hontu a Nitry, se díky tomu objevovaly některé importované archaické vzory. Kromě dovozových krajek se zde užívaly i krajky paličkované v mnoha slováckých obcích. Většinou ale sloužily jen pro potřebu místních žen. Zhotovovaly se mnohopárové valencienské krajky ze surového hedvábí nebo lnu. Páskové krajky měly více variant, časté bylo kombinování s hedvábím, zlatými a stříbrnými nitěmi. Zdobily hlavně okraje šátků. Zákrutové pásové krajky se užívaly na lemy zástěr.

Obrázek 29 Slovácká krajka (2.polovina 19. století)

2. PŘÍLOHA
fa Topak Drnovice

Historie hlavní vývojové etapy

- **15. století:** začátky krajky, která se vyvíjela z výšivek a prýmků
- **Začátek 16. století:** krajku zhotovují velké dámy a také řádové sestry v klášteřích. Tradice a vyučování krajkářskému umění se udržely v klášterech až do 20. století
- **Konec 16. století:** zlidovění výroby krajek.
- **17. a 18. století:** největší rozkvět krajky, kterou nosili kněži, šlechta, důstojníci, královský dvůr (za Ludvíka XIII. a Ludvíka XVI.).
- **Revoluce 1789:** úplné ustrnutí vývoje krajky, protože byly zrušeny privilégie šlechty.
- **Císařství:** Pokus obnovit oblibu a tím i výrobu krajek.
- **19. století:** Mírný úpadek vznikl po revoluci vlivem tlaku industrializace, zchudnutí a třídních bojů

- **20. století:** Opětné vytvoření několika regionálních středisek výroby krajek.
- **Před druhou světovou válkou:** Světová krize se projevila i v krajkářském průmyslu.
- **Po druhé světové válce:** Nová móda krajky, která se používá při výrobě konfekce, jemného prádla, záclon a bytového textilu.

Vývojové mezníky v historii krajkářství ve světě:

- **Před rokem 1494:** Obraz Memlineba (zemřel 1494) pro bruggského občana jménem Floreinský, oděv je zdoben paličkovanými krajkami, pravděpodobně první zobrazení krajky.
- **1582:** Krajkářky jsou ve sboru, který vítal vévodu z Anjou, při jeho návštěvě města Lille.
- **1660:** Colbert zakládá Královskou manufakturu krajek, poslal do Francie 30 benátských a 200 vlámských krajkářek.
- **1662:** Anglie zakazuje dovoz všech krajek.
- **1678:** zabavení lodi plavící se do Anglie s nákladem krajek (1118 m krajek).
- **1738:** Pro ložnici francouzské královny nakoupeno za 3 000 liber krajek.

- **1766:** krajkářství je prohlášeno svobodnou živností
- **1817:** vídeňská krajkářská škola byla přemístěna do Prahy.
- **1896:** Průmyslová statistika: 47 571 osob se v Belgii zabývá výrobou krajek.
- **1908:** Zahájena strojní výroba paličkovaných krajek ve firmě M. Faber & Co. v Letovicích.

- **1925:** paličkovaná krajka se stala součástí československých expozic na světových výstavách

Krajkářství na kontinentě

Strojní výroba krajek v Letovicích byla zahájena jako první svého druhu na kontinentě. Bylo to o 20 let dříve než její nejbližší konkurence na území Německa.

Do roku 1856 neměla na evropském kontinentě krajkářská výroba v Letovicích žádnou konkurenci a tak se mohla plynule rozvíjet. Konkurovaly jí pouze výrobky z Anglie, ale ty se dovážely jen zřídka. Střetům s touto anglickou konkurencí zabránilo zaměření se na rakousko-uherský trh, který byl chráněn vysokými dovozními cly. Tak byla výroba krajek chráněna i před pozdějšími výrobci tohoto zboží.

Výroba krajek v Letovicích
V roce **1832** koupil obchodník Baum od hraběte Kálnokyho budovy bývalé manufaktury a začal zde adaptační práce pro postavení bobinetových strojů, které koupil v Anglii. Než dokončil rekostrukce, zprovoznil stroje v Anglii. Stroje ale nesměly být z Anglie vyváženy. Za porušení tohoto rozhodnutí byl vyhlášen trest smrti. Krátce na to nechal Baum stroje rozmontovat, v roce 1833 je tajně převezl do Letovic, a to přes Hamburg, Štětín, Antverpy a Terst. Dlouhé hřídele byly upevněny na spodní části lodi. V roce 1834 již byla v Letovicích zahájena výroba krajek "Tatting" na strojích Warp.

1. srpna 1834 ale musel finančně vyčerpaný Baum prodat všechny instalované stroje. Koupil je jeho švagr Moritz Faber a jeho přítel Ludwig Damböck.
V roce 1834 navštívil továrnu jeho Veličenstvo císař František I. Prosbě pana Daniela Bauma o poskytnutí císařské ochrany mladému podniku císař vyhověl.

Výsada spočívala zejména na stanovení ochranného cla na dovozy krajek (odhaduje se, že to bylo 100% normální výrobní ceny). Po smrti císaře Františka I. bylo clo redukováno na polovinu. Ceny krajkářských výrobků byly proto stanovovány v monopolních podmínkách na maximální možné úrovni. Jednotným prodejem výrobku měl Faber zaručený maximální zisk, který umožňoval akumulaci kapitálu i další technický rozvoj.

Výrobu příznivě ovlivnila výstavba železniční tratě mezi Brnem a Českou Třebovou v roce 1848.

V roce **1863** umírá zakladatel krajkářské výroby Daniel Baum. Továrnu vede Móritz Faber. Kolem roku **1885** již má letovická továrna konkurenty - firmu Wagner a Rohlinek v Brně, která ale zkrachovala a stroje byly převezeny do Letovic. Stejným způsobem likvidovala firma Blair ve Wiener Neustadt, firma Fiola et Gutsom ve Füdorfu u Vídně. Konkurenčnímu tlaku však nepodlehly firmy Tüll und Spitzenfabrik v Aši, která vyráběla až do konce 2. světové války, taktéž firma Gottschald a spol. z Prahy a drobné rodinné firmy s paličkovacími a vyšívacími stroji ve Vejprtech, Kraslicích a Přísečnici.

Letovická továrna se svou centrálou ve Vídni rozšířila výrobu i mimo Letovice. Patřily jí krajkářské závody v Mezilesí, Miláně v Itálii (později byla výroba přestěhována do Turína), Wiener Neustadt, ve Vídni, Györu, Velké Šťáhle a Gumpendorfu.

Výroba na paličkovacích strojích

- **1908 bylo zprovozněno v Letovicích prvních 50 paličkovacích strojů.**
- Konec války v roce **1918**, rozpad Rakouska-Uherska, vznik samostatné Česko-slovenské republiky a ostatních tzv.

  nástupnických států na místě starého Rakouska staví krajkářskou výrobu před mnoho problémů. Nastává i změna v módě, odklon od dřívějších krojů, kdy byla krajka velmi potřebná. Nakupují se nové stroje, aby se tak mohlo konkurovat francouzskému zboží.

- **1925 Počet paličkovacích strojů dosáhnul počtu 430. V této době byla výroba paličkovaných krajek v Letovicích největší v Evropě.**

- **Pro firmu M. Faber & Co. navrhovali nové vzory špičkoví vídeňští umělci.**

- Celá továrna pana Fabera v Letovicích zaměstnávala přes 1000 lidí. Hledaly se nové trhy, řešily se celní problémy.
- **1929** začátek hospodářské krize. Vázne odbyt a tím přichází i snižováni výroby a propouštění nepotřebných dělníků. Později se projevuje i politický tlak Německa a hrozba války.
- **1939** dochází k okupaci Československa. **V Protektorátu Čechy a Morava zůstává krajkářská výroba v Letovicích zachována, přestože firma M. Faber zavedla válečnou zbrojní výrobu, kam převedla převážnou část pracovníků z krajkářské výroby**.

  Historie továrny v Drnovicích:

- **1800:** z tohoto roku pochází první dochované plány stavby budov. Majitel pozemků hrabě Albrecht Dubský z Lysic nechal na místě bývalých mokřad postavit první budovy budoucí **"Dubského továrny na šrouby a hřebíky", jedné z prvních šroubáren v Rakousku - Uhersku**.
- **1863:** Stavba nové kotelny a první modernizace výroby šroubů a hřebíků
- **1921:** Velkoprůmyslník hrabě Dubský realizuje rozsáhlou modernizaci, úplně změnil vzhled továrny.
  Přestavuje všechny objekty do současné podoby, staví novou parní kotelnu pro vytápění a hlavně pro nové strojní vybavení výroby a povrchové úpravny šroubů a hřebíků. V té době nejlépe vybavená a nejvýkonnější výroba šroubů. V areálu jsou byty pro úřednictvo a ředitele, na tu dobu velmi moderní sociální zařízení pro dělníky.

- **1932:** během roku továrna 2 x zastavila výrobu až byla ukončena úplně, přestože měla zakázek převyšující kapacitu. Na nátlak kartelu, který snížil ceny hřebíků tak, že byly levnější než drát, Albrecht Dubský ukončil výrobu. Za tento čin dostal údajně od kartelu zaplaceno 5,5mil Kč. Stroje byly odvezeny na severní Moravu.
- Od **1933** továrna chátrala.
- **1943** až **1946**: budovy si pronajal Emil Ryzí z Lačnova a vyráběl dřevěné hračky.

Strojní výroba paličkovaných krajek po roce 1945:

1. ledna 1946 byl ustanoven zřizovacím dekretem Tylex, národní podnik, továrny krajek a tylů Letovice a získal veškerý krajkářský průmysl v českých zemích, to znamená mimo Letovice také oblast Krušných hor a Vamberecka.

Polovina 1948: došlo k přestěhování všech paličkovacích strojů do závodu v Drnovicích, který byl specializován na výrobu paličkovaných krajek a záclon. **Veškerá výroba paličkovaných krajek z Letovic a následně z celé republiky byla převedena do Drnovic**.
Především ze severo- a východočeského pohraničí byly přivezeny paličkovací stroje.
1949 již byla továrna plně v provozu. Vyrábělo se na strojích několika výrobců.
Tovární budovy byly postupně modernizovány včetně sociálního zázemí. **Po celou dobu byla celá továrna vždy ve velmi dobrém technickém stavu**.
Dobrý technický stav paličkovacích strojů byl systematicky udržován a postupně přibývaly modernější stroje.

Současnost

Ve výrobě paličkovaných krajek máme zkušenosti, dokážeme vyhovět všem požadavkům na provedení, vypracování a i na množství. **Naše know-how na strojní výrobu paličkovaných krajek je jedinečné v Evropě a pravděpodobně i ve světě.**
Pro naše zákazníky **máme** k dispozici **archiv mnoha tisíců vzorů** paličkovaných krajek, všech možných provedení, materiálů, šířek, barev, kombinací. Čerpáme z obrovského bohatství, které tvořily generace nejlepších návrhářů a krajkářů v Evropě téměř 100 let. Takové množství vzorů a tudíž nejlepší podmínky pro váš výběr najdete jen u nás. Vyrábíme krajky stále stejné vynikající kvality jak jsou naši zákazníci zvyklí a v sortimentu, který postupně doplňujeme a rozšiřujeme.
Používáme nejkvalitnější bavlnu a v krajkách pevné vazby, aby byly naše výrobky i po mnoha letech používání pěkné. Jsme plně připraveni splnit i ta nejnáročnější přání zákazníků. A těšíme se na ně.

S kvalitou našich krajek jsou spokojeni zákazníci po celé Evropě, blízkém východě, ale i ve vzdálených zámořích, v Severní i Jižní Americe.

Tradice nás zavazuje.

Výrobky

Krajky a vsadky (vložky)

Ve výrobě paličkovaných krajek máme bohaté zkušenosti, dokážeme vyhovět všem požadavkům na množství i provedení. Máme archiv mnoha tisíců vzorů paličkovaných krajek, všech možných provedení, materiálů, šířek, barev, kombinací. Čerpáme z obrovského bohatství, které tvořily generace nejlepších návrhářů a krajkářů v Evropě.

Naše současná kolekce obsahuje krajky v šířkách od 9 mm do 130 mm z kvalitních česaných bavlněných přízí v jemnostech od 10 tex do 100 tex, a také ze lněných přízí. Vyrábíme krajky vynikající kvality v sortimentu, který postupně doplňujeme a rozšiřujeme.

Dečky a ubrusy

Tradiční výrobek z našich krajek. Kvalitní stolní soupravy z přírodních materiálů vyrábíme v mnoha provedeních, rozměrových řadách a barevných kombinacích. Všechny ubrusy a dečky jsou vyrobeny z bavlny, lnu nebo kombinace těchto materiálů.

Drapérie a záclony

Tradiční výrobek ze strojově paličkovaných krajek, který nástupem levných umělých vlákem a změny technologie výroby záclon téměř vymizel z trhu. Obnovili jsem tuto tradici a začali jsme znovu paličkované záclony vyrábět jako zakázkovou práci podle požadavků zákazníků. Vzhledem k náročnosti výroby jde o velmi luxusní interiérový prvek. Konkretnímu interiéru a oknu navrhneme správnou velikost záclony, vybereme vhodný vzor a barevnost. Dodáváme také jako komplety s garnýžemi a jinými prvky a namontujeme na místo.

Ručně paličkované krajky

Vysoce hodnotný a kvalitní dárek, který potěší nejen ženy. Ideální present pro vaše dobré zákazníky, dodavatele, firemní přátele. Můžeme vám zajistit i speciální firemní provedení rámečku nebo balení s logem jako reklamní předmět apod. Použitý materiál je bavlna, len nebo hedvábí.

3. PŘÍLOHA

Vzorky paličkovaných a žakárových krajek

(vzorky krajek jsou uloženy v bakalářce v přílohové části)